



Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

## KEFEVÎ'NİN KETÂİB'İNDE FUKAHÂ-İ EMSÂR: MUTLAK MÜÇTEHİTLER, İLMÎ SİLSİLELERİ VE ŞEHİRLERİ<sup>1</sup>

### FUQAHA' AL-AMSAAR IN AL-KAFAWIS AL-KATA'IB: THE INDEPENDENT MUJTAHIDS, THEIR SCHOLARLY CHAINS AND THEIR CITIES

**Muhammet Masum VANLIOGLU**

Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Çatalca Vaizi

e-mail: masum.vanlioglu@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9638-9142

#### **Makale Bilgisi / Article Information**

**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received:** 16 Kasım 2020/ 16 November 2020

**Kabul Tarihi / Accepted:** 29 Kasım 2020 / 29 November 2020

**Yayın Tarihi / Published:** 27 December 2020/ 27 December 2020

**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Aralık / December 2020

**Cilt / Volume:** 4 Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: **165-214**

**Cite as / Atıf:** Vanlıoğlu, Muhammed Masum. “Kefevî'nin Ketâib'inde Fukahâ-i Emsâr: Mutlak Müçtehitler, İlmî Silsileleri ve Şehirleri [Fuqaha' Al-Amsar In Al-Kafawi's Al-Kata'ib: The Independent Mujtahids, Their Scholarly Chains And Their Cities”. Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal 4/2 (Aralık/December 2020), **165-214**

1 Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan “Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Fıkıhın Erken Dönemi: Kefevî'nin Ketâib'i Örneği” isimli doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

## Öz

Osmanlı âlimi, kadısı, fakihî ve tabakat yazarı Kefevî'nin "*Ketâ'ibü'l-âlemi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtâr*" isimli tabakat kitabı diğer Hanefî tabakat eserlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu farklardan biri de Kefevî'nin fıkıhın ve şeriatın tarihini Peygamberler tarihiyle başlatıp ardından Asr-ı saadet ve sahabe devirlerini de kapsayacak şekilde genişletmesi ve nihayet müçtehit imamlar devrinden Ebû Hanîfe ve Hanefî tabakatına giriş yapmasıdır. Bu çalışma Kefevî'nin müçtehit imamlar çağına eğilmektir. Bir kısmının takipçisi kalmadığı için sadece tarih, tabakat ve ihtilafü'l-fukahâ eserlerinde adını gördüğümüz mutlak müçtehitler adı verilen kurucu fakihler İslam'ın ikinci ve üçüncü yüzyıllarında yaşamışlardır. İlk dönem kaynaklarından itibaren kendilerine fukahâ-i emsar (şehir fakihleri) adı verilen bu isimler aslında fıkıhın bir ilim olarak ortaya çıkmasında rolü olan kişilerdir. Emevîlerin sonu ve özellikle Abbasi döneminin başlarında İslam'ın ilim merkezleri olan belirli şehirlerde faaliyetlerine rastlanan bu isimlerin en önemli özelliği fıkıhın bir ilim olarak ortaya çıkmasından önceki çağa ait geleneğini fıkıh ilmi olarak formüle etmeleridir. Fıkıhın her alanında cevaplar üreterek adeta furu-ı fıkıh sistemleri kuran bu kişilerin etrafında oluşan gruplaşmalar zamanla mezhep niteliği kazanacaktır. Ancak bu isimlerin öncülük ettiği ekolleşmelerin tümü yaşamadığı için biz bunların sadece bazılarını daha fazla tanıyoruz. Bu makale Kefevî'nin Ketâ'ib'ini esas alarak bu isimlerin Ehl-i re'y ve Ehl-i Hadis ayrışmasında durdukları yeri ve ilim silsilelerini ele alacaktır. İlim silsilelerinin bölgesel karakterine, özellikle Hicaz ve Irak bölgelerinin fıkıh ve diğer şer'î ilimler sahasındaki öncü konumlarına dikkat çekecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Peygamberler, şeriatler, teşekkül dönemi, tabakat, fukahâ-i emsar

## **Fuqaha' Al-Amsar In Al-Kafawi's Al-Kata'ib: The Independent Mujtahids, Their Scholarly Chains And Their Cities**

### **Abstract**

Ottoman scholar, jurist, judge and biography-author Mahmud b. Sulayman al-Kafawi's Kata'ib al-âlam al-akhyar min fuqaha' madh-hab al-Nu'man al-mukhtar differs in certain respects from the previous Hanafi tabaqat Works. One of the important differences is that Kafawi places its history of the Hanafi school of law and of Hanafi jurists within wider human history starting with the human and first Messenger and subsequent messengers, followed by the last messenger the Prophet Muhammad (pbuh) and the last revelation. He then provides an account of the early formation of Islamic law in the generations of the Companions and Successors. Finally, before embarking on the main body of his work, i.e. the biographies of the Hanafi school of law, al-Kafawi introduces the biographies of 13 founding jurists who are better known as the independent mujtahids and were seen as the founders of Islamic schools of law some of which survived until today. This article focuses on this part of his magnum opus, with a view to providing an account of early history of Islamic law. As known, the early history of Islamic legal thought witnessed a methodological division that lasted until today as Ahl al-ra'y and Ahl al-hadith. The paper will try to divide 13 jurists al-Kafawi accounted for as well as a few of them whom he did not account for into these two camps. It also aims to illustrate the geographical divisions of these founding jurists who were also known as fuqaha' al-amsar (the jurists of the cities, that is the early Muslim cities) with particular emphasis on Hijazi and Iraqi regions. Another point this paper deals with is the scholarly chained traditions of these founding jurists extracted from the accounts by al-Kafawi and other biography-authors of the Companions and the Successors who contributed to the formation of the regional scholarly legacies.

**Key Words:** Prophets, shari'as, Islamic law, biographical dictionaries, formative period, the jurists of the cities

## Giriş

### Mahmud b. Süleyman Kefevî (v. 989/1581) ve Ketâib

Bir Osmanlı fakihî olan Ebü'l-Fazl, Mahmud b. el-Hâc Süleyman b. Abd el-Hanefî er-Rûmî el-Kefevî,<sup>2</sup> bugün Ukrayna'ya bağlı Kırım Yarımadasının güneydoğu kıyısında tarihi bir liman şehri olan Kefe'de<sup>3</sup> 926/1520 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde tamamlayan Kefevî,<sup>4</sup> ilim yolunda ilerlemek gayesiyle Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbul'a gelmiş ve burada muhtelif hocaların rahle-i tedrisine girmiştir.<sup>5</sup> Özelde Ma'lûl Emir Efendi'ye iltizam etmiş ve derslerine devam etmek suretiyle bu hocasından 959/1552'de mülâzemet<sup>6</sup> almıştır.<sup>7</sup> Bir dönem müderrislik yapan Kefevî<sup>8</sup>, sağlık sebeplerini gerekçe göstererek müderrisliği bırakmıştır. Osmanlı coğrafyasının mühim beldelerinde kadılık, emval müfettişliği ve fetvâ eminliği gibi liyakat gerektiren muhtelif görevlerde bulunmuştur. "*Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Numani'l-muhtâr*" adlı kitabını emekli olduktan sonra Sinop'ta kendisine tevcih edilen müftülük görevini yaparken kaleme alan Kefevî, döneminin teamülünü takip ederek ebced hesabı ile eserinin yazım tarihini "A'lâmü'l-ahyâr, الأعلام الأختيار" ifadesiyle 985 (hicri) olarak belirlemiştir. Sinop fetvâ eminliği vazifesinde iken 989 yılı Ramazan ayınının 3'ü Pazar gecesi (muhtemelen 5 Ramazan Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gece) (3 Ekim 1581) vefat etmiş ve yaptırmış olduğu caminin mihrabı önünde defnedilmiştir.<sup>9</sup>

2 Muslihiddin Mustafa b. Hasan Ârifi, *Zubru'l-ârifîn fi yevmi'd-dîn*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Birinci Serez, 01649), 301b.

3 Yücel Öztürk, "Kefe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 2/182.

4 Ârifi, *Zubru'l-ârifîn*, (Birinci Serez, 01649), 303b.

5 Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Numani'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse –vd., (İstanbul: İrşâd Kitabevi, 1438/2017), 4/518.

6 Osmanlı Devleti ilim muhitinde, medreseden mezun/icâzetenâme almış bir kimsenin göreve başlamadan önce yapmış olduğu staj dönemine mülâzemet, bu kişiye de mülâzim adı verilirdi. Bk. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 1/116-117, 2/853.

7 Ârifi, *Zubru'l-ârifîn*, (Birinci Serez, 01649) 304a-b; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/568-570; Ahmet Özel, "Kefevî, Mahmud b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 25/185.

8 Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 4/176; Ârifi, *Zubru'l-ârifîn*, (Birinci Serez, 01649), 304b.

9 Ârifi, *Zubru'l-ârifîn*, (Birinci Serez, 01649), 304b-305b, 308a-b.

Daha çok *Ketâib* olarak bilinen eserini mukaddime, ünvân, burhân, erkân, sultân, ketâib ve hâtîme başlıklarıyla yedi bölüme ayırmıştır. Kefevî, kısa mukaddimesinde “unvan” başlığı altında eserinin kısa bir özetini sunmuş, “burhan” ile fıkıh ilmini bir ilim olarak başlatan ve sürdüren fakihlerin varlık nedenini izah etmeyi amaçlamış “erkan” başlığı ile Şeriatın arkaplanı ve dayandığı temeller olan peygamberler ve onlara indirilen şeriatları ele almıştır. Sultan başlığı ise Son Şeriat’ın kendisine vahyedildiği Hz. Muhammed Mustafa Efendimiz’e (s.a.v.) ayrılmış ve bu bölüm üzerinden sahabe, tabiin ve diğer fakihlere giriş yapılmıştır. Kitabın omurgasını teşkil eden *Ketâibü a’lâmi’l-eimmeti’l-Hanefiyye* isimli son başlığa ise üç giriş ketîbesi ile başlamıştır. Bunlar: a) *Ketîbetü’l-ashâb*;<sup>10</sup> b) *Ketîbetü’l-tâbiîn*;<sup>11</sup> c) *Ketîbetü’l-müctehidîn ve eshâbü’l-mezheb*.<sup>12</sup>

Bu çalışmada ise ana bölüme başlamadan verilen müçtehitler ve mezhep sahipleri ketibesinde yer alan 13 müçtehit imam ile Kefevî’nin zikretmediği 3 müçtehit imam bölgelerine göre tasnif edilip silsileleri ile birlikte tanıtılacaktır.

### Fukahâ-i emsâr

Ketibe’nin başında geçen “Müçtehit imamlar ve mezhep sahipleri” ifadesinin *Ketâib* gibi bir fıkıh tabakat eserindeki manası açıktır. Bununla fukahâ-i emsâr adı verilen, adlarına daha sonra bir mezhep tescil edilmiş ilk sistematik fıkıh uzmanları kastedilmektedir. Kefevî bunları şöyle tarif eder:

“Unvân’da geçtiği gibi, din âlimleri ve müçtehit imamlar -Allah onların çalışmalarının karşılığını versin- içtihat ettiler, tüm olayların hükümlerini karşılayacak usul kaidelerini yerleştirdiler, furu‘ ahkâmını bu kaidelere göre dört delilden istinbat ettiler ve içtihat meselelerini inceleme yollarını ayıklayarak güzelce dizdiler ve nihayetinde delilleri açıklayıp meseleleri vaz ettiler.”<sup>13</sup>

10 Kefevî, Mahmûd bin Süleyman. *Ketâibu a’lâmi’l-abyâr min fukahâi mezbebi’n-Numani’l-muhtâr*, (İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü, 2949), 29a-55b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/128-224.

11 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 55b-81b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/225-327.

12 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 81b-96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/328-377.

13 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 81b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/328.

Bilindiği gibi fıkıh tarihinde sahabe ve tabiin fakihlerine müçtehit imamlar ya da mezhep kurucusu denmez. Zira bu iki nesil boyunca fıkıh henüz bir ilim dalı olarak tam manasıyla teşekkül etmemişti. Müçtehit imamlar döneminde ise fıkıh artık bütün bölümleriyle ve meseleleriyle bir ilim dalı olarak teşekkül etmiş ve Kefevî'nin zikrettiği aşağıdaki isimlerin çoğu bu manada fıkıhın tüm alanlarında görüş beyan eden uzman fıkıhçılar olarak bilinmeye başlanmıştır. Başlıktaki ikinci grup, yani “Ehl-i yakîn” denilenler ise biraz şaşırtıcı olmakla beraber Kefevî'nin bu eserde amaçladığı şey açısından anlaşılır bir yerdedir. Ehl-i yakîn onun yaşadığı 16. Yüzyıl Osmanlı dünyasında mutasavvıflar için kullanılan bir ifadedir.<sup>14</sup> Kefevî, *Ketâib*'i her ne kadar fukaha tabakatı olarak tasarlamış olsa da dönemin anlayışına uymak suretiyle eserinde mutasavvıflara özel bir yer ayırmış ve fakih ile mutasavvıfın bir ve beraber olduklarını her fırsatta vurgulamıştır. Burada da fıkıh ilminin kurucuları olan müçtehit imamların da zühd ve yakîn ehli abitler olduğunu belirtmek istemiş gibidir. Zira bu isimler bütün İslam ümmetinin yüzyıllar boyu içtihatlarına tabi oldukları saygın isimlerdir; bu isimlerin 16. yüzyıl İslam toplumlarında çok derin bir etkisi bulunan sufi anlayışa mensup oldukları algısını oluşturmak Kefevî açısından oldukça anlamlıdır.

Kefevî bizim fıkıh tarihi kitaplarında mezhep kurucusu müçtehit imamlar olarak gördüğümüz isimlerin tümünü aşağıdaki listeye almamıştır. Buna karşılık mezhep sahibi müçtehit imam sıfatını haiz olmayan, daha çok hadisçilikleriyle öne çıkan bazı isimleri ise listeye eklemiştir. Aslında o, girişte sadece 8 fakihin adını zikreder; bunlar Ebû Hanîfe, Mâlik, İbn Ebî Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman el-Evzaî, Muhammed bin İdrîs eş-Şâfiî, Ahmed bin Hanbel ve Dâvûd ez-Zahirî'dir. Bazı anlatılarda Rebiâtürre'y ve Leys bin Sa'd'ın da müçtehit imamlar listesine eklendiğini belirten Kefevî onlarla beraber toplam on fakihî kitabına alacağını söylemekle birlikte,<sup>15</sup> müçtehit imamları tek tek işlediği bölümde aslında 13 isme yer vermiştir. Üç isimden biri yine fukahâ-i emsârdan kabul edilen İbn Şübrüme'dir. Diğer ikisi ise hadisçilikleriyle meşhur olan A'meş ve Şerîk bin Abdullah'tır. İlginçtir, Kefevî Fukahâ-i emsâr'dan sayı-

14 Ebu'l-Bekâ Eyyûb bin Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, neşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 1998), 979-981.

15 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 81b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/328.

lan İbn Cerîr et-Taberî, İshâk bin Râhûye, Osman el-Bettî gibi bazı isimleri ise listesine almamıştır. Sonuçta Kefevî'nin listesi şu şekildedir:

1. Ebû Hanîfe (v. 150/767)
2. İbn Ebî Leylâ (v. 148/765)
3. Süfyân es-Sevrî (v. 161/778)
4. Mâlik bin Enes (v. 179/795)
5. Evzaî, Abdurrahmân bin Amr (v. 157/774)
6. İmam eş-Şâfiî (v. 204/820)
7. Ahmed bin Hanbel (v. 241/855)
8. Dâvûd-u Zâhirî (v. 270/884)
9. Rebîâtürre'y, Ebû Osmân bin Abdurrahmân (v. 136/753)
10. Leys bin Sa'd (v. 175/791)
11. Süleyman bin Mihrân el-A'meş (v. 148/765)
12. İbn Şübrüme (v. 144/761)
13. Şerîk bin Abdullah (v. 177/794)

Şehir fakihleri (fukaha-i emsar) yani müçtehit imamlar çağında (2.-3./8.-9. yüzyıllar) Buldukları şehrin fıkıh ekolünü/ekollerinin oluşmasına katkıda bulunan bu isimleri şehirlerine göre sınıflayacağız. Her ne kadar şehir fakihleri ve fukaha ekollerini yazan Nesâî, İbnü'n-Nedîm ve benzeri isimler coğrafi olarak teberrüken Medine'den başlasalar da<sup>16</sup> gerçekte fıkıhın bir ilim olarak ortaya çıkışı Irak'ta özellikle Kûfe'de meydana gelmiştir. Bu nedenle Kefevî'nin listesindeki ilk üç isim Kûfelidir ve toplamda Kûfeliler hemen hemen listenin yarısını teşkil eder. Bu sebepler müçtehid imamlar bahsine Kûfe şehriyle başlanacaktır. Müçtehit imamlar bölgesel olarak işlenirken kronolojik sıraya da mümkün olduğu kadar dikkat edilecek, bu isimlerin biyografilerine fazlaca yer verilmeyecektir. Onun yerine *Ketâib* esas alınmak suretiyle biyogra-

16 Nesâî Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Tesmiyetü fukahâi'l-emsâr minê's-sabâbeti femem ba'dehum*, (Mecmû'atu'r-resâil fi 'ulûmi'l-hadis içinde) nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, (Medine-i Münevvere: el-Mektebetü's-selefiyye, 1389/1969), 7; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed bin Ahmed, *Meşâhiri ulemâi'l-emsâr*, (Beyrut/Lübân: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1416/1995), 9, 79, 155; İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed bin Ebû Ya'kûb İshâk bin Muhammed bin İshâk, *el-Fibrîst*, (Beyrut/Lübân: Dâru'l-ma'rife, Beyrut/Lübnan, 1978), 280.

fi kaynaklarından müçtehit imamların konumu belirlenecektir. Zira müçtehit imamlar bir açıdan bir silsilenin ilk halkasını teşkil ederken, diğer yandan onlar teşekkül döneminin son evresinde ortaya çıkmaları sebebiyle geleneğin son halkasını teşkil ederler. Bu sebeple aşağıda müçtehit imamların bir kısmı işlenirken onların Hz. Peygamber'e kadar uzanan ilim silsileleri üzerinde durulacaktır (Bk. EK). Ayrıca bilindiği gibi müçtehit imamların sınıflandırılmasında İslam düşüncesindeki ilk ekolleşme olan re'y ve hadis ekollerinden hangisine mensup olduklarının tespiti önem arz etmektedir. Gerçi farklı anlatımlarda bir isim bazen re'y bazen de hadis ekolüne mensup olarak geçmektedir. Örneğin İbn Kuteybe İmam Mâlik'i re'y ekolüne mensup sayarken<sup>17</sup> genel kabul onun hadis ekolüne mensup olduğu yönündedir. Ama en azından bu iki ekolün genel hatlarıyla iki ana fıkıh yaklaşımını temsil ettiği bir gerçektir. Bu nedenle müçtehit imamların hangi ekole mensup olduğuna da mümkün olduğunca değinilecektir. Ancak Kefevî'nin yaşadığı çağda bu ayrımın çok da büyük bir önem arzetmediği ve onun anlatımında bütün müçtehit imamların aynı çevrenin bir parçası oldukları şeklinde bir anlayışın yaygın olması sebebiyle, onun bakışıyla bir müçtehit imamın bu iki ekolden hangisine mensup olduğu o kadar üzerinde durulması gereken bir husus olarak görülmemiştir.

## A) Kefevî'nin Zikrettiği Müçtehitler ve Mezhep Sahipleri

### a) Kûfe

Irak'ın Müslümanlar tarafından kurulan en önemli şehirlerinden biri olan Kûfe'nin genel olarak İslam ilim geleneğinin oluşumunda özeldi ise fıkıh ilminin teşekkülü açısından son derece önemli bir merkez olduğu bilinmektedir. Fıkıh ilminin Irak'ta özellikle Kûfe'de bir disiplin olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Hz. Ali'nin Kûfe'yi başkent yapmasından sonra önemli bir ilim merkezi haline gelen Kûfe'de sahabe ve tabiîn ilim önderlerinden Hz. Ali, İbn Me'sûd, Alkame, Esved bin Yezîd, Şa'bî, İbrahim en-Nehaî ve Kâdî Şüreyh'in mirası hicri II. yüzyılın başından itibaren fıkıh ilminin doğmasını hızlandırmıştır. Kefevî'nin müçtehit imamlar listesindeki 13 kişiden 6 ismin bu şehirden olması bir tesadüf değildir.

17 İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Mısır: Metâbiu'l-hey'eti'l-Mısriyye el-Âmme, 1992), 498-499.

2/8. yüzyılda önemli İslam şehirlerinde ilim halkalarının uzmanlıklara göre ayrışması ile fıkıh ve hadis ilimlerine mensup ulemanın rekabet içine girdikleri bilinmektedir. Bu rekabetin bir meyvesi olan re'y ve hadis okullarına mensup âlimler şehirlerin ulu camilerinde oluşturdukları ilim halkalarında birbirleriyle zaman zaman sert tartışmalara girmişler ve böylece ekolleşmeler doğmuştur. Hemen hemen tüm İslam şehirlerinde re'y ve hadis ekollerinin rekabeti ihtilafların artmasına ve böylece karşılıklı olarak saygılı bir dil ve müzakere geliştirme zarureti ortaya çıkarmıştır. Ancak başlangıçta bu tartışmalar son derece sert ve hatta tadel ve tekfir suçlamalarına kadar varmakta idi. Ancak zamanla ihtilafların karşılıklı müzakere ile daha anlayışla karşılandığı bir yaklaşım hâkim olacaktır. Müçtehit imamlar çağının başında Kûfe'de re'y ekolünün öne çıktığı, fıkıh ilminin alt yapısını ve esaslarını vazedenden bir faaliyete öncülük ettikleri görülmektedir. Ama aynı zamanda Kûfe, hadis ekolünün de önemli bir merkezidir ve burada çok önemli hadis ekolü mensubu âlimlerin ilim halkaları mevcuttur. Kefevî'nin listesindeki Kûfeli altı isim şunlardır: Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ, Süfyân es-Sevrî, İbn Şübrüme, A'meş, Şerik bin Abdullah. Bunlardan Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrüme re'y ehlinin öncüleridir. Buna karşılık diğer üç isim hadis ekolüne mensuptur. Aşağıda bu isimler tek tek ele alınacak, fıkıh tarihi bakımından yerleri tespit edilmeye çalışılacak ve haklarında bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

### 1. Ebû Hanîfe (v. 150/767), Nu'mân bin Sâbit

Kefevî Ebû Hanîfe'yi şu şekilde takdim etmiştir:

“İslam milletinin meşalesi, ümmetin tacı, seçilmiş mezhebin kurucusu, seçkin imamların zirvesi, Müslümanların imamı, müçtehitlerin kiblesi Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit.”<sup>18</sup>

Ardından onun nesebiyle ilgili bilgileri aktardıktan sonra ilim tahsiline nasıl başladığına değinmiştir. Burada özellikle önce kelim ilminde derinleştiğini ve bir olay sebebiyle kelim ilminden vaz geçerek fıkha yöneldiğini vurgulamıştır.<sup>19</sup> Hammâd bin Ebû Süleyman ile tanışmasının bu konuda asıl etken olduğu anlaşılıyor.

18 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 82b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/330.

19 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 82b-83a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/331-332.



Ebû Hanîfe'nin akranları arasında zekasıyla ve ilmî kavrayışındaki derinlikle öne çıkmasının hasede uğramasına neden olduğuna dikkat çeken Kefevî, özellikle hadis ekolüne mensup fakihlerce Ebû Hanîfe hakkındaki olumsuz ve ağır eleştirilerin arkasında yatan nedeni Pezdevî'den yaptığı bir alıntı ile bu sebebe bağlamıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin, tıpkı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi, büyük sahabîlerin yolunu takip ederek hadislerden meseleleri çıkarmakla meşgul olması sebebiyle çokça hadis rivayet etmeye fırsat bulamadığını da belirtmiştir.<sup>20</sup>

Kefevî'nin ilgili bölümde belirttiği hususlardan birisi de, onun hocaları tarafından da takdir edilmesidir. Bu durumu Saymerî'den yaptığı nakille şöyle ifade eder:

“İmam, kıraât ilmini Âsım'dan öğrendiği için Âsım onun kıraâtte hocası idi. İmam ilimde olgunlaşıp şöhreti yayılınca Âsım da ondan ders almak üzere şöyle söyleyerek onun meclisine gidip gelmeye başladı: Ey Ebû Hanîfe! Küçükken sen bize geldin, biz ise büyükken sana geldik.”<sup>21</sup>

Kefevî'nin temas ettiği mühim bir mesele de Ebû Hanîfe'nin fıkhî kurgulamasıdır. Kirmânî'den yaptığı nakilde, Harezme'ye giden Ebû Hanîfe'nin, orada 83.000 mesele zikrettiği, bunun 38.000'ninin ibadet, kalan kısmının ise muamelata ait olduğunu belirtir. İlmin Allah Teâlâ'dan Resûlü Muhammed'e (s.a.v.), sonra sahabeye, sonra tâbiîne, kabul etseler de etmeseler de sonra Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına intikal ettiğini belirtir. Bunu da Ebû Hanîfe'nin sahabe asrında (sadık nesil) doğması sebebiyle üstün tabakadan olması, ikinci asırda ders vermesi ve böylece üçüncü asırda öncü olmasına bağlar. Aynı zamanda her iki nesil döneminde de fetvâ verdiğini, ona iktida etmenin daha doğru, mezhebinin diğer mezheplere tercih edilmesinin daha layık olduğunu da sebepler arasında zikreder. Kefevî'nin üzerinde uzunca durduğu bir konu da Ebû Hanîfe'nin tâbiînden olup olmadığı ile ilgili tartışmadır. Kefevî, Ebû Hanîfe'nin tâbiînden oluşunu Enes bin Mâlik'in Basra'da 93/711-712'de en son vefat eden sahabe olması, İmamın ise 80/699 yılında Kûfe'de doğması bilgisine dayanarak iddia eder. Ebû Hanîfe'nin ilk devirde Basra'ya yirmiden

20 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 83a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/333.

21 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 83b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/334.

fazla yolculuk yaptığını da dile getiren Kefevî ayrıca meşhur hadis hafızı İbn Hacer'den naklettiği bir bilgiyi de delil göstererek Ebû Hanîfe'nin Tâbiünden olduğu kanaatini izhar etmiştir. Şöyle ki, İbn Hacer hadis âlimlerinin hadis rivayeti için beş yaş altı sınır kabul ettiklerini, Ebû Hanîfe'nin dört sahabe ile karşılaştığını ve bunlardan Enes bin Mâlik'le karşılaşmasının 13 yaşında iken olduğunu, diğer yandan Abdullah bin Ebû Evfâ ile Kûfe'de karşılaşmasının ise 6/7 yaşlarında iken olduğunu belirtir. Tabii ki yaşayan mezheplerin kurucuları arasında Tâbiünden olan birinin bulunmaması Ebû Hanîfe'yi ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Mezhep rekabetinin olduğu bir dönemde böyle bir kabul ve Ebu Hanife'nin selef-i salih'in neslinden olması herhalde çok anlamlı bir farktır. Bu nedenle hadisçiler Ebû Hanîfe'nin Tâbiünden olduğu fikrini pek kabul etmek istememişlerdir.<sup>22</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'den fıkıh alan ve onun mezhebini devam ettiren öğrencilerinin bazılarını da zikreder. O, Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına katılan öğrencileri 'yaşadıkları çağın eşsiz âlimleri' olarak takdim etmiş ve toplamda 730 kişiden oluştuklarını belirtmiştir.<sup>23</sup> Ama daha gerçekçi bir bilgi Ebû Hanîfe'nin öğrencileri hakkında konuşurken değindiği şu alıntıda geçer:

"Bizim meclisimize devam eden ashabımız 36 kişidir. Bunların içinden 28 kişi kadı olmaya elverişlidir. 6 tanesi de fetvâ vermeye liyakatlidir. İki tanesi ise -Ebû Yûsuf ve Züfer'e işaret ederek- kadıları ve fetvâ ehlini eğitecek yetkinliktedirler".<sup>24</sup>

Ebû Hanîfe'nin meclisine devam edenler muhtelif şehirlere dağılmış ve onun görüşerini ve yöntemini sürdürmüşlerdir. Kûfe, Basra ve Bağdat civarında Züfer bin Hüzeyl (v. 158/775), İmam Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî (v. 189/805), Hasan bin Ziyâd el-Lü'lûî (v. 204/819), Merv kadısı Nûh bin Ebû Meryem (v. 173/789) Merv'de, Basra kadısı Yûsuf bin Hâlid es-Semtî (v. 189/805) Basra'da, Belh kadısı Ebû Mutî' el-Belhî (v. 199/814) Belh'te onun görüşlerinin temsilcisi olmuşlardır.<sup>25</sup> Kefevî bu isimlere ek olarak Abdullah İbnü'l-Mübarek (v. 181/797), Vekî' bin

22 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 83b-84b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse -vd., 1/334-337.

23 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 84b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse -vd., 1/337.

24 Murteza Bedir, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi*, (Ankara: Ay Yayınları, 2018), 32.

25 Bedir, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi*, 32-33.

el-Cerrâh (v. 197/812), Hafs bin Giyâs (v. 194/810), Yahyâ bin Zekerriyya bin Ebû Zâide (v. 182/798), Esed bin Amr el-Becelî (v. 190/806), Hammâd bin Numân, Kâsım bin Maîn, Bişr bin Giyâs gibi ilk dönemde Ebû Hanîfe'nin dersine devam eden kişileri de zikretmiştir.<sup>26</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin fıkıhın tedvinindeki öncü rolüne de değinmiştir. Onun ilk defa Namaz Kitabı'nı vaz etmeye başladığını ancak sonra gördüğü rüya üzerine terk ettiğini, İbn Sîrîn'in bu rüyayı müsbet manada tabir etmesinden sonra yeniden bu işe koyulduğunu nakleder. Ebû Hanîfe'nin dağınık vaziyetteki fıkıhı icthad, telif ve tedvin suretiyle bir disiplin haline getirdiğini, böylece âlimlerin vefatıyla zayi olmaktan kurtardığını belirtmiştir. Fıkıhı kitaplara, kitapları da bablara bölmek suretiyle düzenlediğini anlatmıştır. Namazın şart olan Taharet Kitabını ilk sıraya, bedeninin şükürü olan Namaz Kitabı'nı ikinci sıraya ve malın şükürü olan Zekât Kitabı'nı üçüncü sıraya koyduğunu belirtmiştir. Bu şekilde sırasıyla bedeni ibadetler, malî ibadetler derken vasiyet Kitabı ve en son mîras bahsi ile konuları çok güzel bir şekilde tamamladığını nakletmiştir.<sup>27</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin fıkıh yöntemini bizzat onun şu ifadeleriyle izah eder:

“Allah Teâlâ, Resûlu (s.a.v.) ve sahâbeden gelenleri tartışmasız alırız. Tâbiine gelince onlar da ilim adamıdır biz de ilim adamıyız.”<sup>28</sup>

Ancak bilinmesi gereken bir husus da şudur ki, Ebû Hanîfe sahabe-yi taklid ettiği gibi, onların zamanında fetva veren tâbiîyi de taklid etmiştir. Kefevî bu konuyu Hassâf'tan nakille Ebû Hanîfe'nin dilinden şöyle arz eder.

“Tâbiîin imamlarından olup sahabe zamanında fetvâ veren ve onlarla fetvâ verme hususunda yarışarak içtihad etmeleri caiz görülen Kâdi Şüreyh, Hasan-ı Basrî, Mesrûk ve Alkame'yi taklid ederim.”<sup>29</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin bu büyük birikiminin Halife Mansûr tarafından Kâdi'l-kudât yapılmak suretiyle değerlendirilmek istendiğini, ancak Ebû Hanî-

26 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 84b.

27 Bk. Kefevî, *Ketâib (C)*, vr. 85b; *Ketâib (T)*, c. I, ss. 340-341. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 85b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/340-341.

28 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 86a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/342.

29 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 86a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/342.

fe'nin bunu kabul etmediğini ve bu sebeple hapse atıldığını belirtir. O dönemde halifenin bu talebini geri çevirenler arasında Süfyân-ı Sevrî, Şerîk ve Müşgîr'in de olduğunu, bu hususta Ebû Hanîfenin tek olmadığına dikakt çeker.<sup>30</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin vefatı hakkında pek çok rivayetin mevcut olduğunu, bunlar içinde en doğru bilginin Abdullah bin Mübârek'in aktardığı şu bilgi olduğunu ifade eder: Halife Mansûr, Ebû Hanîfe'yi Bağdat'a davet eder ve ona kadılık teklifinde bulunur. Ebû Hanîfe değişik sebepler göstererek bu görevi kabul etmez. Bunun üzerine halife onu hapseder ve kabul edinceye kadar kırbaçlanmasını emreder. 70 yaşında olan Ebû Hanîfe kırbaçlanmaya dayanamaz ve vefat eder. Hapisten cenazesi çıkan Ebû Hanîfe Hayruzân Mezarlığına defnedilir. Öldüğünde Hammad adlı bir çocuğu yaşamaktadır.<sup>31</sup>

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin akâid hakkındaki bakışını da ele almadan geçmez. Bu konuyu da Ehl-i sünnet ölçülerini soran Nûh bin Ebû Meryem'e verdiği şu cevapla izah eder.

“Kim Ebû Bekir ve Ömer'i üstün tutup, Osman ve Ali'yi sever, mest üzerine meshi caiz görür, günahı sebebiyle hiç bir kimseyi tekfir etmez, hayrı ve şerri ile kaderin Allah'tan olduğuna iman eder, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında konuşmazsa o Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'tandır.”<sup>32</sup>

Kefevî bölümün sonunda Ebû Hanîfe'nin bilinen eserlerini zikretmiştir:

1. *El-Fıkhu'l-ekber*
2. *El-Vasiyye*
3. *Er-Risâle ilâ Osmân el-Bettî*
4. *El-Âlim ve'l-müteallim*
5. *Kitâbu'l-arûs fi's-salat*

Sonuç olarak Ebu Hanîfe'nin ilim silsilesine dönülecek olursa, hocası Hammâd bin Ebû Süleyman vasıtasıyla İbrahim en-Nehaî ve Şa'bî birikimini aldığı görülmektedir. Özellikle İbrahim en-Nehaî, Ebû Hanîfe fikhî üzerinde en çok tesiri olan âlimdir. *Kitabü'l-Asl*da kendisine 193 kez atıfta bulu-

30 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 86a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/343-344.

31 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 86b-87a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/344-345.

32 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 87b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/346-347.

nulmuştur. Ebû Yûsuf'un *el-Âsâr*'ında ise 552 kez ismi zikredilmiştir. Nehaî Tabiinden olsa da aslında fıkıh hocaları kibâr-ı Tabiîn'den Alkame ve Esved bin Yezîd'dir. Alkame, İbn Mes'ûd'un en meşhur öğrencileri arasında yer alır. Esved ise hem İbn Mes'ûd'dan hem de Hz. Ömer'den istifade etmiştir. Hammâd'ın hocası Şa'bî aynı zamanda Esved'in öğrencisidir.

Ebû Hanîfe'nin ilim silsilesi Hammâd üzerinden iki özellik göstermektedir. Birincisi fıkıh ve re'y yaklaşımını geliştiren Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd-Alkame, Esved, Hasan-ı Basrî, İbrahim en-Nehaî çizgisidir. Bu silsilenin mirası Hammâd vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye ulaşmış ve fıkıh, kıyas, re'y ve içtihad kavramlarının etrafında gelişen fıkıh disiplininin Ebu Hanife'nin elinde olgunlaşmasına yol vermiştir. Diğer yandan Hammâd aynı zamanda önemli bir hadis âlimi ve rivayet uzmanıdır. Hocaları arasında meşhur muhaddis Şa'bî, meşhur tefsir ve hadis rivayeti âlimi Saîd bin Cübeyr gibi isimler vardır. Ebû Hanîfe, Hammâd vasıtasıyla rivayet ve sünnet bilgisini bu silsileye borçludur.

Ayrıca Ebu Hanife Atâ bin Ebû Rebâh ile görüşmüş, ondan da İbn Abbâs'ın çevresindeki Hicâz ilim mirasına ulaşmıştır.<sup>33</sup> Atâ'ya, Kitâbu'l-Âsâr'da 8 yerde, el-Asl'da 19 yerde atıfta bulunulmuştur. Kûfe fikhî üzerinde etkili isimlerden biri de Hz. Ali'dir; Nesâî'nin Kûfe sahabe fakihlerinden saydığı Hz. Ali, Hanefî temel fıkıh ve rivayet metinlerinde ismi sık geçen sahabilerdendir. Kitâbu'l-Âsâr'da Hz. Ali'ye 26 yerde, el-Asl'da da 217 yerde atıfta bulunulmuştur. Diğer bir önemli isim Abdullah İbn Ömer'dir. Nesâî'nin Medine sahabe fakihleri arasında zikrettiği İbn Ömer, Hanefî fikhinin ilk dönem kaynaklarında kendisine sık atıf yapılan fakih sahabilerdendir. Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ında kendisine 35, Şeybânî'nin el-Asl'ında 66 yerde atıfta bulunulmuştur. Kâdî Şüreyh de Kûfe fikhî ekolünün Tâbiîn içindeki önemli temsilcilerinden birisi olmuştur.<sup>34</sup> Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ında kendisine 8, Şeybânî'nin el-Asl'ında 108 yerde atıfta bulunulması da onun etkisini göstermesi açısından önemlidir.

33 İsmail Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/35-36; Bedir, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi*, 28-29.

34 Şükrü Özen, "Kâdî Şüreyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/119-120; Bedir, *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi*, 28.

## 2. İbn Ebî Leylâ (v. 148/765), Ebû Abdurrahmân Muhammed bin Abdurrahmân bin Ebû Leylâ el-Ensârî el-Kûfî

Dedesî Yesâr Evs kabilesinden olup Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile birlikte savaşlara katıldığı bilinen ve Ebû Leylâ künyesiyle anılan bir sahabîdir. Babası Abdurrahmân Tâbiünden olup hadis rivayetleri ile bilinmekte ve İbn Ebî Leylâ olarak anılmaktadır. Kûfe kâdısı, müftü ve mutlak müçtehid olan oğlu Muhammed de bu isimle anılmaya başlayınca kendisine İbn Ebî Leylâ Ekber denilmiştir.<sup>35</sup> İbn Ebî Leylâ 74/693 yılında Kûfe’li Re’y ashabı fakihlerindedir. Emevîler döneminde başladığı kadılık görevini Abbâsîler devrinde de sürdürerek 33 kadılık yapan görev esnasında 72 yaşında iken Kûfe’de vefat etmiştir.<sup>36</sup>

İbn Kuteybe, İbn Ebî Leylâ’yı Ebu Hanife’den önce re’y ile fıkıh yapan biri olarak niteler.<sup>37</sup> Nesâî onu Kûfe fakihleri arasında zikretmiş, İbn Hibbân ise sika olmadığı gerekçesiyle kitabına almadığını beyan etmiştir.<sup>38</sup> Kefevî, onu fakih, kurrâ, Kûfe Kadısı ve mutlak müçtehidlerden biri olarak takdim etmiştir. Süfyân es-Sevrî’nin şöyle söylediği nakledilmiştir: Bizim fakihlerimiz İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrüme’dir. Ebû Yûsuf onun ilmî değerini anlatırken: Kadılık görevini üstlenenler arasında Allah’ın dinin en iyi anlayan, Kitâb’ını en iyi okuyan, Allah adına hakkı en iyi söyleyen İbn Ebî Leylâ’dır, demiştir.<sup>39</sup>

Tâbiünün büyüklerinden kabul edilen babası Abdurrahmân’ı erken yaşta kaybettiği için ondan istifade edemeyen İbn Ebî Leylâ, Kıraât ilimlerini ilk defa ağabeyi İsâ’dan okumuştur. Daha sonra Şa’bî’den Alkame rivayetini, Minhâl bin

35 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 87b-88a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/347-348; Abdullah Aydınlı, “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/435-436; Saffet Köse, “İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/436-437.

36 İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zühri, *Kitâbu’r-tabakâti’l-kebir* (*Tabakât-ı İbn Sa’d*), thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü’l-hancı, 1421/2001), 8/478; İbn Kuteybe, *el-Me’ârif*, 494; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 87b-88a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/ 347-348.

37 İbn Kuteybe, *el-Me’ârif*, 494.

38 Nesâî, *Meşâhîr*, 8; İbn Hibbân, *Tesmiyetü fukahâi’l-emsâr*, 196.

39 Ebû İshâk İbrahim bin Ali bin Yusuf eş-Şâfiî eş-Şirâzi, *Tabakâtü’l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut/ Lübnan: Dâru’r-Râid el-Arab’i, 1970), s. 84; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkı ez-Zehabi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf vd., (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1405/1985), 6/313; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 87b-88a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/348.

Amr'dan da Saîd bin Cübeyr rivayetini okumuştur. Ayrıca Şa'bî, Atâ bin Ebû Rebâh, Hakem bin Uteybe, Amr bin Mürre, Atıyye el-Avfî, Nâfi', Dâvûd bin Ali, Kâsım bin Abdurrahmân bin Abdullah bin Mes'ûd, Ebu'z-Zübeyr el-Mek-kî ve A'meş gibi devrin seçkin ulemasından hadis ve fıkıh tahsil etmiştir.<sup>40</sup>

İbn Ebî Leylâ kadılık yaptığı süre zarfında eğitim ve öğretimden uzak kalmamış pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Oğlu İmrân başta olmak üzere, Süfyân es-Sevrî, Ali bin Hamza el-Kisâî, Îsâ bin Yûnus es-Sebîî, Zâide bin Kudâme, Vekî' bin Cerrâh, Ebû Nuaym Fazl bin Dükeyn, Süfyân bin Uyeyne gibi pek çok ilim adamının yetişmesine öncülük etmiştir.<sup>41</sup> es-Serahsî, Ebû Yûsuf'tan bahse-derken onun 9 yıl İbn Ebî Leylâ'dan ders gördüğünü, aralarındaki ilmî ihtilaf sebebiyle ayrılıp Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldığını nakleder.<sup>42</sup>

Ebû Yûsuf, her iki hocası arasındaki görüş ayrılıklarını anlatmak üzere "*İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*" isimli bir eser kaleme almıştır.<sup>43</sup> Hanefi ihtilaf kitaplarında görüşlerine genişçe yer verilmiştir.<sup>44</sup>

İbn Ebî Leylâ'nın bir kadı olarak verdiği kararların zaman zaman Ebû Hanîfe'nin meclisinde tartışılmaya açıldığı nakledilmektedir. Bu sebeple İbn Ebî Leylâ'nın, Ebû Hanîfe'yi halifeye şikâyet ettiği ve bir müddet fetvâ vermekten alıkonulduğu rivayet edilmiştir.<sup>45</sup> Kefevî de konuyu, Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilafı konulardan örnekler sunmak suretiyle tamamlamıştır. Burada bir örnekle iktifa edilecektir:

40 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/310-311; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmâni el-Fârikî ed-Dımaşkı ez-Zehabî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr ale'l-tabakâti ve'l-asân*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1416/1995), 1/249-250.; Köse, "İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân", 19/436-437.

41 Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/249-250; a.mülf. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/310-316.

42 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 134; Şemsu'l-cimme Ebûbekir Muhammed bin Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 1978), 30/128.

43 Bk. Ebû Yûsuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, neşr. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (Haydarâbâd-Deken-Hind: Matbaatü'l-Vefâ, 1357).

44 Bk. Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ, *Têsisü'n-nazar*; Necmeddin en-Nesefî, *el-Manzumetu'n-Nesefiyye*; Alâeddin el-Üsmendî, *Avnü'd-dirâye ve Muhtefür-rivaye fi şerhi Manzûmeti'n-Nesefiyye*; a. mülf. *Hasrû'l-mesail ve kasrû'd-delâil şerhu Manzûmeti'n-Nesefiyye*.

45 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/133; Köse, "İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân", 19/436-437.

“Zeylâi Tebyimül-Hakâik şerhu Kenzü'd-dekâik isimli eserinde naklediyor: İbn Ebî Leylâ Kûfe kadısı iken, günlerden bir gün mescidinin kapısı önünde bir adamın şöyle dediğini duydu: ‘Ey zinacıların oğlu!’ Bunun üzerine o adamın yakalanmasını, mescide sokulmasını, ana-babaya iftira ettiği için iki defa had cezası olarak seksen değnek vurulmasını emretti. Bu haber Ebû Hanife’ye ulaştığında o şöyle söyledi: ‘Bir konuda 5 hata yaptığı için şehrimizin kadısına şaşırıyorum! Birincisi, iftiraya uğrayan davacı olmadan had cezası vermesine; ikincisi bir defa iftira atsa bile bir defa had cezası alması gerekirken iki had uygulamasına; üçüncüsü iki veya daha fazla had gerektiğinde bunların arasının açılması gerektiği halde, had cezalarını ayırmadan uygulamasına; dördüncüsü Peygamber (s.a.v.) “...had cezalarını ... mescitlerinizden uzak tutunuz,”<sup>46</sup> buyurduğu halde cezayı mescitte uygulamasına; ve nihayet beşincisi iftira atılan kişilerin isimlerinin açıklanmadığı, aynı zamanda da diri veya ölü olup olmadıkları bilinmediği halde, onlar veya evlatları adına dava açıp hadleri uygulamasına.”<sup>47</sup>

### 3. İbn Şübrüme (ö. 144/761),<sup>48</sup> Ebû Şübrüme Abdullah bin Şübrüme bin et-Tufeyl bin Hassân ed-Dabbî<sup>49</sup>

Kefevî İbn Şübrüme’yi müçtehid imamlar başlığı altında 12. sırada zikretmiştir. Farklı bölgelerde yaptığı resmî görevlerinin yoğunluğu sebebiyle fikhî görüşleri etrafında bir mezhebin teşekkül etme imkânı zuhur etmemiştir. Bununla birlikte kendisi muhtelif konularda akranlarından farklı görüşler ortaya koymuş ve fikirleri daha çok ihtilâfu’l-fukahâ tarzı eserlerde incelenmiştir. Re’y Ekolünün temsilcilerinden olan İbn Şübrüme’yi İbn Sa’d, Nesâî, İbn Hibbân Kûfe fakihleri arasında zikretmiştir. İlk olarak Hişâm bin Abdülmelik döneminde Irak valiliği yapan Yüsuf bin Ömer es-Sakafî tarafından 120/745 senesinde Kûfe kadılığına tayin edilmiştir. Kûfe kadısı olduktan sonra mescide

46 Ebû Bekir Abdürrezzâk bin Hemâm es-San’ânî, *el-Musannef*, neşr. Habîburrahmân el-A’zamî, (Beyrut/Lübnan: el-Mektebetül-İslâmî, 1970), 1/441-442.

47 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 88a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/348-349.

48 İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/469-470; Muhammed bin Halef bin Hayyân Vekî, *Ahbârü’l-kudât*, (Beyrut: Âlemül-kutub, ty.), 3/36-60; İbn Kuteybe, *el-Me’ârif*, 470-471; Nesâî, *Tesmiyetü fukahâ*, 8; İbn Hibbân, *Meşâbiru ulemâ*, 199; Şîrâzî, *Tabakât*, 84; Ebu’l-Kâsım Ali bin Muhammed bin Ahmed er-Rahabî es-Simmânî, *Ravzatü’l-kudât ve tarîku’n-necât*, thk. Selahaddin en-Nâhî, (Beyrut: Müessesetü’l-risâle, 1404/1984), 4/1497; ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 6/347-349; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/376-377.

49 Kefevî’nin sıralamasında İbn Şübrüme bu bölümün 12. kişisidir. Ancak bu çalışmada öncelikle Kûfe uleması işlendiği için İbn Şübrüme 3. kişi olarak işlenecektir.



girdiği, oturmadan önce dört rekât namaz kıldığı ve elbisesini ıslatacak kadar gözyaşı döktüğü esnada şu duayı yaptığı rivayet edilmiştir.

“Allah'ım bu benim arzuladığım ve sana güvenerek beklediğim bir görev idi. Allah'ım beni bu görevle nasıl sorumlu kaldıysan, aynı şekilde muhafaza eyle ve başarmam için yardımını ihsan eyle.”

Kefevî, İbn Şübrüme hakkında özet bilgi vermekle yetinir. Onun fıkıh anlayışına katkı sağlayacak bir örneği Abdullah bin el-Mubârek'ten nakleder. “Ebû Hanîfe'ye sordum: iki dirhemi olan bir adamla bir dirhemi olan ortak olsalar ve sonra iki dirhem zayı olsa hüküm nedir? Ebû Hanîfe: Bir dirhemi olana üçte bir dirhem, iki dirhemi olana da üçte iki dirhem verilir, diyerek cevapladı. Aynı soruyu İbn Şübrüme'ye sordum ve Ebû Hanîfe'nin cevabını da naklettim: İbn Şübrüme, onun hata yaptığını ve dirhemini ikiye bölünmesi gerektiğini söyleyince cevabı hoşuma gitti. Tekrar Ebû Hanîfe'ye gittim ve konuyu arz ettim. O da gerekçe olarak; Dirhemleri karıştırmaları ile üçte bir ve üçte iki nisbetinde ortak oldular, kalan da zayı olan da ortaklık nisbetine göredir, dedi.<sup>50</sup>

Adı unutulsa da İbn Şübrüme, 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nin 6. ve 7. Maddeleri kaleme alınırken hatırlanan bir isim olmuştur. Özellikle küçükler üzerindeki velâyetin onların menfaatini korumak gayesiyle oluşturulduğu prensibinden hareketle 7. madde İbn Şübrüme'nin görüşüne göre tanzim edilmiştir. Küçüklerin menfaatini korumayı amaçlayan bu maddeyle bulûğa ermemiş çocukların evlendirilmesine, dört mezhep görüşünde caiz kabul edilmesine rağmen, İbn Şübrüme'nin görüşüne dayanılarak bir fayda olmadığı gerekçesiyle yasak getirilmiştir.<sup>51</sup>

#### 4. Süfyan es-Sevri (ö. 161/778), Ebû Abdullâh Süfyan bin Saîd bin Mesrûk bin Habîb es-Sevrî el-Kûfî

Süleyman bin Abdülmelik döneminde 97/715 senesinde dünyaya gelen Sevrî, Temîm kabilesinin Sevr koluna mensup olması sebebiyle Sevrî nisbiyle anılmıştır. Dedesi Mesrûk, Hz. Ali taraftarı olup Cemel Vakası'nda

50 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/377.

51 Bk. *Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, nşr. Orhan Çeker (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017), 24; Mehmet Akif Aydın, “Hukûk-ı Âile Kararnâmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/314-318.

şehid düşmüştür. Sevrî'nin, Tâbiîn'den olan annesi ve babası hadis rivayetiyle meşgul olmuşlar, oğullarının hadis ikliminde yetişmesine rehberlik etmişlerdir. Kefevî, Sevrî'nin bir gece yemeği fazla kaçırdığını bunun üzerine, “eşek yemini fazla yerse, fazla çalışması gerekir” diyerek sabaha kadar ilimle meşgul olduğunu nakleder. Sevrî, Abbâsî halifesi Mehdî zamanında Basra'da vefat etmiş ve Benû Küleyb mezarlığına defnedilmiştir.<sup>52</sup>

Kefevî, ayrıca Sevrî'nin kadılığı reddetmesi hadisesini de şöyle hikaye eder.

“Süfyân es-Sevrî bir gün Halife Mehdî'nin huzuruna girer ve halifeyi halka verilen selam ile selamlar. Bunun üzerine Mehdî:

- Ey Süfyân! Orada burada bizden kaçyorsun, sana kötülük yapamayacağımızı zannediyorsun! Bak işte şu anda elimizdesin. Şimdi sana arzumuza göre ceza vermemizden korkmuyor musun?
- Süfyân:  
Benim hakkımda haksız bir hüküm verirsen, hak ile batılı birbirinden ayırmaya gücü yeten adil bir melek de senin hakkında hüküm verir, dedi. Halifenin adamlarından Rebîğ bunun üzerine:
- Ey Müminlerin emiri! Bu cahil sizinle nasıl böyle konuşur? İzin verin boynunu vurayım, dedi.
- Mehdî:  
Sus, sana yazıklar olsun! Bu ve emsallerini öldürüp azgınlar arasına mı katılmı istiyorsun! Onun Kûfe kadılığı mazbatasını yazın ki her hangi bir hükme itirazı kalmasın.

Ulemânın onun ahlakı ve bilgisi hakkında söylediği övücü sözler oldukça fazladır. Süfyân bin Uyeyne, helal ve haramı Sevrî'den daha iyi bilen bir kimseye rastlamadım, demiştir. Sevrî'nin verdiği fetvâlar talebeleri vasıtasıyla İslam ülkelerine yayılmış ve neticesinde Sevrî mezhebi ortaya çıkmıştır. Kefevî, meşhur mutasavvıf Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 297/909) Sevrî mezhebi üzere amel ettiğini nakletmiştir. Ebû Bekir Abdülgaffâr bin Abdurrahman ed-Dîneverî'nin (v. 404/1014) bu mezhebe göre fetvâ veren en son âlim olduğu, vefatıyla birlikte temsilcisinin kalmadığı nakledilmiştir. Hadis rivayeti daha

52 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/492; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 497-498; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 201; Zehbi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/229-279; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 88b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/350-351; Recep Özdirek-Ali Hakan Çavuşoğlu, “Süfyân es-Sevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/23-28.

ağır basan Sevrî'nin temkinli fetvâ verdiği, resmî görevlerden uzak durduğu, Halife Mansûr'un kadılık teklifini reddettiği ve bu sebeple sürekli kaçak bir hayat yaşadığı bilinmektedir.<sup>53</sup>

Kefevî, Süfyân es-Sevrî'nin hocalarından bahsetmez. Babasının hadis- le meşgul olması sebebiyle Sevrî önce bu sahada yetişerek meşhur olmuştur. Kûfe'de ilmî muhitin oluşması Hz. Ali ve Abdullah bin Mes'ûd eliyle gerçekleşmiştir. Bu silsile Alkame, Esved bin Yezîd ve İbrahim en-Nehaî ile devam etmiştir. Sevrî silsileyi devam ettiren Hammâd bin Ebû Süleymân, Ebû İshâk es-Sebîî, A'meş, İbn Şübrüme, Abdurhmân bin Ebû Leylâ gibi seçkin âlimlerden fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Âsım bin Behdele Ebu'n-Nucûd ve Hamza bin Habîb, Sevrî'nin kendilerinden kiraât öğrendiği hocalarıdır. Onun ilme olan merakı hac için gittiği Hicaz'da da devam etmiştir. Mekke'de Amr bin Dînâr ve İbn Cüreyc, Medine'de de Yahyâ bin Saîd el-Ensârî gibi seçkin ulemadan ilim tahsil etmek suretiyle, bölgenin fıkıh, hadis ve tefsir bilgisine vakıf olmaya çalışmıştır. İbn Sa'd Süfyân es-Sevrî'yi sika, güvenilir ve sebt bir kimse olarak takdim etmektedir. Onun hadis sahasında yetişmesinde rivayet ettiği kişilerin ciddi katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, babası Saîd başta olmak üzere, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Cafer es-Sâdık, Hammâd bin Ebû Süleymân, Humeyd et-Tavîl, Hâlid el-Hazzâ', Rebîâtür-re'y, Âsım bin Behdele Ebu'n-Nucûd, İbn Cüreyc, Osmân el-Bettî, Amr bin Dînâr, Amr bin Mürre, İbn Ebî Leylâ, Ma'mer bin Râşid, Ebû İshâk es-Sebîî gibi pek çok kimseden rivayette bulunmuş, ez-Zehabî de onun hadis rivayetinde bulunduğu kişilerin sayısının 600'ü aştığını nakletmiştir. Süfyân bin Uyeyne ve diğerleri onu hadis ilminde emîrül-müminîn olarak vafederler.<sup>54</sup>

Kefevî'nin naklettiğine göre Sevrî nikâhta denklik şartını kabul etmemektedir. Kefevî, Alaaddin es-Semerkindî'nin *Tuhfetül-fukahâ*'sından şunu nakletmiştir: “Hanefî mezhebine göre nikâhta tarafların bir birine denkliği itibara alınmalıdır. Mâlik ve Sevrî ise “Allah katında en üstün olanınız takvaca

53 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/492; Nesâî, *Tesmiyetü fukahâ*, 8; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/229-279; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 88b-89a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse -vd., 1/350-351; Özdirek vd., “Süfyân es-Sevrî”, 38/25-26.

54 İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/492; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/229-234; Özdirek vd., “Süfyân es-Sevrî”, 38/23.

en üstün olanınızdır” (Hucurât Sûresi, 49/13), âyetini esas alarak denkliğin itibara alınmaması gerektiğine hükmetmişlerdir. Kerhî'nin görüşü de böyledir.”

Sadruşşehid'in *el-Vakî'ât (Vâkiâtü'l-hüsâmî)* adlı eserinin el-Kerâhiyye babında (Semerkand fukahasının fetvalarının kaydedildiği) (sin) rumuzlu fetvâlar arasında şu fetvâ kayıtlıdır:

“Âlimin ve sultanın elini öpmek caizdir. Zira Süfyân'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: 'Âlimin ve adil bir sultanın elini öpmek sünnettir.' Bunun üzerine Abdullah b. Mübarek ayağa kalktı ve “Bu senden başka kime yaraşır” diyerek Süfyân'ın başını öptü. Âlimler bunların dışındakilerin elini öpme konusunda bir takım görüşler ileri sürdüler. Kimisi: “Kişi kendinden emin bir vaziyette ve sevap alma niyeti ile öperse, bu, Müslümana saygı ve hürmet kabilinden olduğu için caiz olur.” dedi. Ancak mütekaddimin âlimleri nezdinde muhtar olan görüş, zikrettiğimiz kişiler dışında bu konuda cevazın olmadığı şeklindedir.<sup>55</sup>

Kefevî, Süfyân es-Sevrî'yi anlatırken verdiği başlıkta onun müçtehidliğini vurguladıktan hemen sonra, 'teheccüd erbâbı âriflerin yegânesi' olarak takdim ederek zühd ve takvasına işaret etmektedir.<sup>56</sup> İlk dönem sûfilerinden kabul edilen Süfyân'ın İmam Câ'fer es-Sâdık'ın (v. 148/765) öğütlerini dinlediği, İbrâhim b. Edhem (v. 161/778), Râbia el-Adeviyye (v. 185/801), Ebû İshak el-Fezârî (v. 188/804), Fudayl b. İyâz (v. 187/803), Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814), Abdullah b. Mübârek (v. 181/797) gibi sûfilerle görüştüğü nakledilmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin şöyle söylediği nakledilir: zühd katı yemek ve kalın kumaştan yapılan elbise giymek değildir. Bilakis emelleri kısaltmak ve ölümü hatırlamaktır. O yine zühdü farz olan zühd ve nâfile olan zühd olmak üzere ikiye ayırmış ve şöyle izah etmiştir. Övünmeyi, kibri, üstünlük taslamayı, riya ve gösterişi, insanlar görsün diye süslenmeyi bırakmak farz olan zühddür. Allah'ın sana helalden verdiği terketmek de nâfile olan zühddür.<sup>57</sup>

55 Ebû Muhammed Hüsâmüddin Ömer b. Abdülaziz es-Sadruş-Şehid, *el-Vakî'ât*, (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh, 184), 115a; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 88b-89b; *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/351-353.

56 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 88b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse –vd., 1/351.

57 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/242-258; Abdürrezzak Tek, “Süfyân es-Sevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28.

## 5. A'meş (v. 148/765), Ebû Muhammed Süleymân bin Mihrân el-Esedî el-Kâhîlî el-Kûfî

Kefevî müçtehit imamlar sıralamasında A'meş'i 11. kişi olarak kaydetmiş ve değerini anlatmak üzere 'el-İmamı'l-'alem' olarak vasıflamıştır. A'meş, Taberistân'ın Rey bölgesi kasabalarından Umeh'de 61/680-81 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Mihrân'ın Deylem esirlerinden ve evlatlık olduğu, kardeşinin vefatı üzerine Mesrûk tarafından sahiplenildiği de rivayet edilmiştir. Hz. Hüseyin'in şehid edildiği 10 Muharrem'de Kûfe'de doğduğu da ifade edilen A'meş, Arap kabilelerinden Benû Esed'in Benû Kâhil kolunun mevlası olarak anılmıştır. Ailesi hakkında pek fazla bilgi bulunmayan A'meş'in, tok gözlü, zeki, hıfzı kuvvetli, fasih konuşan, kanaâtkar, hazır cevap, nüktedan bir kişiliğe sahip olduğu söylenmiştir. Cemaatle namaz kılmayı ihmal etmeyip birinci safi tercih eden ve Tâbiîn'in seçkinlerinden olan A'meş 88 yaşında Kûfe'de vefat etmiştir. Cafer bin Muhammed es-Sâdık, Mısır fakihî Amr bin el-Hâris ve Kûfe kadısı İbn Ebî Leylâ ile aynı günde vefat ettiği rivayet edilmiştir.<sup>58</sup>

Süleymân bin Mihrân el-A'meş, İbn Mes'ûd kıraâtini (Alkame, Ubeyd bin Nudayle el-Huzâî silsilesiyle) Irak kıraât muallimi Yahyâ bin Vessâb'tan öğrenmiştir. Kefevî, onun aynı zamanda Ebu'l-Âliye er-Reyâhî'ye de Kur'ân-ı Kerîm'i arzettiğini ifade etmiştir. Meşhur kurrâ Âsım bin Behdele Ebü'n-Nucûd, İbrahim en-Nehâî, Zeyd bin Vehb, Mücâhid bin Cebr gibi alimler onun hocalarındandır. Enes bin Mâlik, Abdullah bin Ebû Evfâ, Ebû Âmir eş-Şa'bî, İbrahim en-Nehâî, Mücahid bin Cebr, Saîd bin Cübeyr, Zeyd bin Vehb, Ebû Sahre, Saîd bin Ubeyde, Talha bin Musarrif ve daha pek çok kimseden hadis rivayet etmiştir. Süfyan bin Uyeyne onun hakkında şöyle söylemiştir. "İnsanlar arasında Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi okuyan, hadis-i şerifleri ezberinde muhafaza eden ve ferâizi en iyi bilen Süleymân bin Mihrân el-A'meş'tir." İbn Mes'ûd'un ilmî birikimini en iyi bilen kişinin A'meş olduğu ifade edilmiştir. Kurrâların ve muhaddislerin şeyhi olarak takdim edilen A'meş, Hamza ez-Zeyyât, Zâide bin Kudâme ve Talha bin Musarrif'e kıraât okutmuştur. Kıraât imamlarından

58 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/461-463; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 489-490; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâ*, 138; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-227, 230-232, 245-248; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed bin Ali bin Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, (Hindistan: Dâiretü'l-me'ârif, 1326), 4/222; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse -vd., 1/375-376; Mücteba Uğur, "A'meş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54.

Ali bin Hamza el-Kisâî'nin (v. 189/805) de Zâide silsilesi ile onun nüshasından okuduğu rivayet edilmiştir. Süleymân bin Mihrân, insanların Yahyâ bin Vessâb'dan okuduğunu, onun vefatıyla kendisinden okumaya başladıklarını söylemiştir. Kefevî de onun, uzun süre insanlara kıraat okuttuğunu ve ömrünün büyük bölümünü ilmin neşrine harcadığını ifade etmiştir. Hadis sahasında hâfız ünvanını elde edecek kadar ezberi bulunan, muhaddislerin şeyhi, sika ve sebt kabul edilen Süleymân bin Mihrân'dan pek çok kimse rivayet etmiştir. Bunların arasında, Hakem bin Uteybe, Ebû İshâk es-Sebî, Süleymân et-Teymî, Süheyl bin Ebû Salih, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân bin Uveyne, Ebû Hanîfe, Evzaî, Abdullah bin el-Mübârek gibi seçkin kimseler vardır.<sup>59</sup>

Kefevî'nin müçtehid imamlar ketûbesinde 11. sırada zikrettiği A'meş, Ehl-i Hadis fakihlerinden olup, Kûfe fıkıh mektebinin hocası Nehâî ile Şa'bî'den fıkıh tahsil etmiştir. Onun ferâiz ilmine olan vukufu hakkında kaynaklar görüş birliği içindedir. İbn Sa'd, İbn Hibbân, Şîrâzî ve es-Simnânî onu Kûfe'li meşhur tâbiîn fakihleri arasında zikretmektedir.<sup>60</sup>

Kefevî onun hem fikhî hem de nükteci yönünü şu örnekle izah eder:

“Bir gün Dâvûd bin Amr el-Hâik, A'meş'e: Hâik'in (dokumacının) arkasında namaz kılma konusunda ne dersin? diye sorunca, A'meş: (Lakabı Hâik olduğu için soruyu soran Dâvûd'u kastederek, mizah yolu) *Abdestsiz olarak kılmakta bir beis yok*, diye cevap verdi. Peki, Hâik'in şahitliği konusunda ne dersin? diye sorunca da (yine mizah yolu olarak): *İki adil şahitle birlikte kabul edilir.*”<sup>61</sup>

## 6. Şerik bin Abdullah (v. 177/794), Ebû Abdullah Şerik bin Abdullah bin Hâris en-Nehâî el-Kûfî

Yemen kebilelerinden Mezhic'in Nehâ' koluna mensup olan Şerik 95/713 veya 96/714 tarihinde Buharâ'da dünyaya gelmiştir. Kendi ifadesiyle amca oğullarından birisi tarafından Bağdat civarında Sarsar nehri yakınında yaşayan başka bir amcasının oğlunun yanına getirilmiştir. Burada ilk tahsiline

59 İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/461-462; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-248; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/222-226; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/375-376; Uğur, “A'meş”, 3/54.

60 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/375-376; ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/461-463; İbn Hibbân, *Meşâbir*, 138; Şîrâzî, *Tabakât*, 83; Simnânî, *Ravzatü'l-kudât*, 4/1497; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-248; Uğur, “A'meş”, 3/54.

61 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/375-376.

Kur'ân-ı Kerîm öğrenmek suretiyle başlamış, daha sonra Sünnet ve fıkıh öğrenmek üzere akrabalarının yanına Kûfe'ye gitmiştir. Bir yandan kerpiç imal edip satmak suretiyle geçimini temin ederken diğer yandan da ilim halkalarına devam etmek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimleri, döneminin seçkin Tâbiîn ve Etbâuttâbiîn âlimlerinden öğrenmiştir. Ömer bin Abdülazîz ile de görüştüğü ifade edilen Şerîk'in sahabeden herhangi bir kimse ile görüştüğüne dair bir rivayete rastlanılmamıştır. Az yiyen, son derece takva sahibi olduğu belirtilen Şerîk, 82 yaşında iken Kûfe'de vefat etmiş ve cenaze namazını Kûfe valisi Mûsâ bin Îsâ kıldırmıştır.<sup>62</sup>

Kefevî bir fakîh olduğunu belirtmek üzere onu müçtehid imamlar ketîbesinde 13. sırada zikretmiş ve Halife Mansûr tarafından Kûfe kadılığına tayin edildiğini özellikle vurgulamıştır.<sup>63</sup>

Bağdat'ın güneyinde bulunan Sarsar'da ilim tahsiline başlayan Şerîk'in buradaki hocalarına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Simâk bin Harb, Âsım bin Behdele, Atâ bin es-Sâib, Âsım el-Ehvel, Hişâm bin Urve, Süleymân A'meş, Zübeyd bin Hâris, Ziyâd bin İlâka gibi tâbiîn ve etbâuttâbiînden olan seçkin hocalardan Kur'ân-ı Kerîm, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri tahsil etmiş, aynı zamanda da hadis rivayet etmiştir. Sika ve emîn kabul edilen Şerîk bin Abdullah'a talebe olan ve ondan rivayette bulunanlar arasında Ebân bin Tağleb, Muhammed bin İshâk, Şu'be, Süfyân, Leys bin Sa'd, Abdullah bin el-Mübarek, Yahyâ bin Âdem, Abdurrahman bin Mehdî, Vekî' bin Cerrâh, İshâk bin Yûsuf el-Ezrak, Ahmed bin Yûnus, Ali bin el-Ca'd gibi pek çok kimse mevcuttur. ez-Zehbî, talebelerinden olan İshâk bin Yûsuf el-Ezrak'ın ondan 9000 hadis rivayet ettiğini nakletmiştir.<sup>64</sup>

62 İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/499-500; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 508-509; Vekî', *Abbâru'l-kudât*, 3/150; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 201-202; Şirâzî, *Tabakât*, 86; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/200, 210-211; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/335; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/377; Mehmet Ali Sönmez, "Şerîk b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/5-6.

63 Bk. Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/377.

64 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/499-500; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 508-509; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 201-202; Vekî', *Abbâru'l-kudât*, 3/149-175; Şirâzî, *Tabakât*, 86; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/200-215; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/333-334; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/377; Sönmez, "Şerîk b. Abdullah", 39/5-6.

Kefevî, diğer müçtehid imamların aksine Şerîk'in herhangi bir fikhî görüşünü nakletmez. İmâm Mâlik *Muvatta'*da 1, eş-Şeybânî *el-Asl'da* 2, Ahmed bin Hanbel *Mesâil'de* 3 yerde Şerîk'e atıfta bulunmuştur.<sup>65</sup> eş-Şeybânî'nin naklettiğine göre o şu görüşleri ileri sürmüştür: Üç şeyde oyun olmaz: köle azad etmek, talâk ve nikâh. Bu hükmü o Hz. Ali'den rivayet etmiştir. Yine o, mehir gizli ve açık olarak konuşulmuş ise aksine delil olmadıkça, açık olan mehrin kabul edilmesinin esas alınması gerektiği görüşünü dile getirmiştir.<sup>66</sup>

## b) Medine

Medine, doğal olarak fıkıh ilminin aslını ve köklerini teşkil eden görüşlerin ilk modeli Sünnet'in yurdudur. Bu özelliğiyle fıkıh ilminde rivayetin kaynağını ve İslam geleneğinin köklerini temsil eder. Bu nedenle Medine fıkıhının ilke olarak hadis ekolüne mensup olduğu kabul edilmektedir. Kuşkusuz fıkıh teşekkül ettikten sonra Medine ve Irak ekollerinin her ikisi de rivayet ve dirayet açısından birbirlerini etkilemişlerdir. Ancak başlangıçta Medine ya da Hicaz hadis ve rivayet ağırlıklı bir yaklaşımı öne çıkarmış re'y sonradan Irak ekolünün etkisiyle burada gelişmiştir. Nitekim Kefevî'nin listesindeki Medine'li iki isimden Rebâtürre'y (v. 136/753) daha sonra Medine kökenli bir mezhebin kurucusu haline gelecek olan İmâm Mâlik'in hocasıdır ve Irak'ta re'y çevresinde yetiştikten sonra Medine'ye yerleşmiştir. Diğer yandan Medine fıkıhının temelini teşkil eden Sahnûn'un *el-Müdevvené*'sinin ilk versiyonu Esed bin Furat'ın (v. 213/828) *el-Esediyye* adlı çalışmasıdır. *el-Esediyye*'yi Esed bin Furat Irak'a gelip Irak fıkıhını tahsil ettikten sonra yazmıştır.<sup>67</sup> İmâm Mâlik bir taraftan re'y bakış açısını ondan alırken diğer yandan Hicâz'ın rivayet ve âsâr külliyyatını bir fıkıh ekolüne dönüştürmüştür. Ancak Hicaz fıkıh ekolü sadece bu iki isimle temsil edilmiş değildir; Kefevî'nin listesindeki eş-Şâfiî de

65 Bk. Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *Muvatta' İmâm Mâlik*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1412/1991), 3/570-592; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut/Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 12/233; Abdullah b. Ahmed bin Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr eş-Şâviş, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1401/1981), 472.

66 Bk. Şeybânî, *el-Asl*, 7/300, 383.

67 Cengiz Kallek, "Esed b. Furât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/366-367.



aslında Hicâz ekolüne mensuptur ve İmam Mâlik'in öğrencisidir. Hayatının son yıllarında Mısır'da İmam Mâlik ve Hicâz ekolünden ayrılarak bağımsız bir mezhep geliştirmiştir. Şimdi sırasıyla önce Medineli fakihlere bakılacak, ardından listedeki diğer isimlere ve şehirlerine dönülecektir.

### 7. **Rebîatürre'y (v. 136/754), Ebû Osmân Rebîa bin Ferrûh (Ebû Abdurrahmân) el-Medenî et-Teymî**

Kureyş'in kollarından Teym kabilesine mensup Münkediroğulları'nın mevlâsı olan Rebîatürre'y'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgiye erişilememiştir. Sohbetine erişerek kendisinden hadis rivayet ettiği Sâib bin Yezîd'in 82/701 yılında vefat edişinden hareketle, kesin bilgi olmamakla birlikte 70/689'larda doğduğu düşünülmektedir. Babası Ferrûh'un ismi sebebiyle Fars kökenli olduğu düşünülen Rebîatürre'y, Enes bin Mâlik ve Sâib bin Yezîd ile görüşüp onlardan rivayet etmesi vesilesiyle Tâbiünden olma şerefine erişmiş, meşhur tâbiîn fakihî Said b. el-Müseyyeb onun hoca silsilesinde yer almıştır. Takva sahibi, sünnete bağlı, sika, emin, hazır cevap, fasih bir lisan ve üstün ahlak sahibi olan Rebîatürre'y'in ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. İbn Sa'd onun Medine'de, İbn Kuteybe ise Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın (v. 136/754) hilafet merkezi Enbâr'da 136/754 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.<sup>68</sup>

Kefevî'nin müçtehid imamlar ketîbesinde 9. sırada zikrettiği Rebîatürre'y, Medine müftüsü olarak bilinmekte ve döneminin âlimi olarak takdim edilmektedir. Yine Kefevî, İbn Kuteybe'den nakille, onun Ashab-ı re'y'den olduğunu ve ilk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh tarafından hilafet merkezi Enbâr'a kadı tayin edildiğini nakleder.<sup>69</sup>

“Benim durumum seninkine benzemez.’ Zührî ‘Nasil yani?’ diye sorunca, ‘Ben re'yimle hüküm veriyorum. Dileyen alır, dileyen almaz. Sen ise hadis naklediyorsun ve dinleyenler tarafından ezberleniyor. (sorumluluğun daha büyük)’ demiştir.”<sup>70</sup>

68 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/509-511; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 496; Nesâî, *Tesmiyetü fukahâ*, 7; İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâ*, 106; Şirâzi, *Tabakât*, 65; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/258-259; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/373; Şükrü Özen, “Rebia b. Ebû Abdurrahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/499-500.

69 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949) 95b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/373.

70 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/90.

## 8. İmâm Mâlik (v. 179/795), Ebû Abdullah Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî

Kefevî'nin müçtehit imamlar sıralamasında İmâm Mâlik dördüncü kişidir. Biz ise bu çalışmada İmâm Mâlik'i de diğer müçtehit imamlar gibi yaşadıkları ve fıkıh yaptıkları şehre göre tanıtmak istedik. Medine fakihî olan İmâm Mâlik, re'y'in temsilcisi Rebîa bin Abdurrahmân'ın talebesi olması ve ondan sonra vefat etmesi sebebiyle Medine'nin ikinci fakihî olarak zikredilmiştir. Bu nedenle Kefevî'nin sıralaması yerine bu çalışmada şehirlere göre yapılan tasnife riayet edilerek İmâm Mâlik Medine fakihleri arasında hocasından sonra zikredilmiştir.

Kefevî, İmâm Mâlik'in herkes tarafından biliniyor olmasını dikkate alarak ailesi hakkında geniş bilgi vermemiştir. Bunun yerine bir mezhep sahibi olduğunu da belirtmek suretiyle onu şu şekilde takdim etmiştir: "Hicret yurdunun imamı, mezhep sahibi Mâlik bin Enes bin Ebû Âmir el-Asbahî".<sup>71</sup>

Bu çalışmada Kefevî'nin anlatımı esas alınarak, onun bakış açısından İmâm Mâlik anlaşılmalı ve anlatılmaya çalışılacaktır. Kefevî, Mâlikî ulemasından Ebu'l-Abbâs el-Kâşânî'nin *Şerhu'r-Risâle* isimli eserinden nakille İmâm Mâlik'i tanıtmayı tercih etmiştir. Hicret, nübüvvet yurdu ve vahyin beşiğinin imamı olan İmâm Mâlik'in mezhebinin, Kitâb, Sünnet ve Medine ehlinin ameline dayandığını söyleyen Kâşânî, onun nâsîh ve mensûhu en iyi bilen kişi olduğunu belirtir. Onun yüksek seviyede kavrama ve anlayış sahibi olduğunu, bilgi, dindarlık ve Sünnete bağlılık, bidatlerden sakınma hassasiyetiyle bilindiğini nakleder. Haberlerin geliş yolunu, eserlerin illetlerini, nakil ve rivayetin sahihine vakıf olduğunu ifade eder. Yaşadığı dönemin ve şehrin bilgini ve fakihî olarak tanıttığı Mâlik'in, Medine fakihî olarak bilinen İbn Hürmüz el-Esamm'ın (v. 148/765-66)<sup>72</sup> ilim meclisine 15 yıl boyunca devam ettiğini özellikle belirtir.<sup>73</sup>

71 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/353.

72 Ebûbekir Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz el-Esamm veya Yezîd b. Abdullah b. Hürmüz olarak da kaydedilmiştir. Bkz. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/379.

73 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/353; Ayrıca bk. Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/379-380.

Kefevî, Nevevî'den nakille İmam Mâlik'i şöyle anlatmaktadır:

“Âlimler Mâlik'in imamlığı ve üstünlüğü hususunda ittifak etmişlerdir. Buhârî: Senedlerin en sahihi Mâlik, Nâfi', İbn Ömer tarihiyle Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşandır; Ebû Mansûr es-Sem'ânî: eş-Şâfiî, Mâlik, Nâfi', İbn Ömer tarihiyle Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşandır demiştir.”<sup>74</sup>

İmam Mâlik, Sünnet'in merkezi olan Medine'de yaşamış ve Ehl-i Hadisin öncüsü konumuna gelmiştir. Bu itibarla ulema ondan bahsederken hadis ve rivayet noktalarını dikkate almışlardır. Yukarıda isnada dair olan anlatım da bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus her iki isnad tarikinde de İmam Mâlik'in belirleyici olmasıdır. Kefevî, yaptığı alıntılarla hicret yurdunda rivayetin öncüsü sıfatıyla İmam Mâlik'in hadis yönünü daha ziyade öne çıkarmaktadır. İmam eş-Şâfiî'nin Medine'de kaldığı sekiz aylık süre içinde, İmam Mâlik'ten meşhur eseri *el-Muvatta'î* başından sonuna kadar ezberlediğini, sonra Mescid-i Nebevî'de imlâ suretiyle insanlara okuttuğunu da kaydetmeden geçmez. Kefevî, bu anlatımlarıyla İmam Mâlik'in eş-Şâfiî üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve Ehl-i Hadis'e mensubiyetlerini teyit etmek istemekte gibidir.<sup>75</sup>

Kefevî, İmam Mâlik'in pek çok hocadan ders gördüğünü ve kendisinin de ders okuttuğu zamanlarda insanların izdiham sebebiyle birbirini ezdiklerini de belirtir. Bu anlatımıyla İmam Mâlik'in hicret yurduunun ilim merkezi olarak devamına katkı sağladığını belirtmiş olur. Diğer yönüyle de talebelerinin çoğalması sebebiyle Mâlik'in mezhebinin oluşumunu hızlandıran unsurlara da temas etmiştir.<sup>76</sup>

Kefevî, mezhebî bilginin oluşum sürecine katkı sağlamak amacıyla imamların hoca sayısına da temas eder. Şöyle ki, mezhep mensupları arasında yaygın olan kendi imamını öne çıkarma meselesini ele alarak Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'in efdaliyeti tartışmalarına İmam Zerencerî'nin Ebû Hafs el-Kebîr'in dilinden yaptığı şu sözü kaydeder:

“İmam Mâlik'in ashabı ile Ebû Hanîfe ashabı arasında imamlarının üstünlüğü hakkında tartışma çıkınca, hocalarının sayısına bakmalarını söyledim. Mâlik'in

74 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354.

75 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354.

76 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354.

hoca sayısı ancak 80'e, Ebû Hanîfe'nin hoca sayısı ise 4000'e ulaştı. Bunun üzerine dedim ki: Bu üstünlüğün en düşük derecesidir.”<sup>77</sup>

Kefevî tarafsız davranmak suretiyle hoca meselesinde Mâlikî kaynaklarından da alıntı yaparak tarafların hocalarını üstün kılma gayretleri üzerinde durur. İmam Mâlik'in, 300'ü Tâbiünden, 600'ü Etbâuttâbiünden olmak üzere 900 hocasından bahseden rivayeti paylaşmayı da ihmal etmez. Aslında bütün bu gayretler bir yönüyle üstün kılma olarak görünse de, diğer taraftan bu müçtehid imamların ne derece sağlam bir ilmî gelenekten geldiklerini anlatması açısından oldukça mühimdir.<sup>78</sup>

Kefevî, İmam Mâlik'in hoca sayılarını vermekle birlikte muhtemelen bilinirliğini dikkate alarak hoca silsilesini zikretmez. İmam Mâlik, başta İmam Nâfi' olmak üzere, Saîd el-Makburî, Âmir bin Abdullah bin Zübeyr, İbnü'l-Münkedir, Yahyâ bin Saîd el-Ensârî, Ebü'z-Zinâd Abdullah bin Zekvân, Hişâm bin Urve, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Şihâb ez-Zührî, Abdullah bin Dînâr gibi pekçok hocadan istifade etmiştir. Bunlar arasında Nâfi', İbn Hürmüz el-Esamm ve Zührî, İmam Mâlik'in kendilerinden en çok istifade ettiğini belirttikleridir. İmam Mâlik'ten ders alan ve rivayet edenler de oldukça fazla bir sayıya ulaşmıştır. ez-Zehabi, ondan rivayet edenleri, hocaları, akranları ve talebeleri olmak üzere ayrıma tabi tutarak zikretmiştir. Hocalarından Zührî, Yahyâ bin Saîd el-Ensârî, Amcası Ebû Sehl, akranlarından Ma'mer, İbn Cüreyc, Ebû Hanîfe, Evzâi, Sevrî, Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî ve diğerleri ondan rivayette bulunmuştur. Meşhur eseri *el-Muwatta'*ı kendisinden dinleyen talebelerinin sayısı oldukça fazladır.<sup>79</sup>

Kefevî, İmam Mâlik'in doğumu ve vefatı hakkında farklı bilgileri de Ebu'l-Abbâs el-Kılşânî'den nakleder. Özetle İmam Mâlik'in 93/712'de doğdu-

77 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354.

78 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354.

79 İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/570-575; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 494, 498-499; Vekî', *Abbârul-kudât*, 3/207; Nesâî, *Tesmiyetü fukahâ*, 7; İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâ*, 169-170; Şirâzî, *Tabakât*, 67-68; Simnânî, *Ravzatü'l-kudât*, 4/1495; Kâdî İyâz b. Mûsâ b. İyâz es-Sebtî, *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Tavit Tancî vd., I-VIII, (Fas: Vizaretü'l-evkaf, 1983), 1/131-132; ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/48-135; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/5-10; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/353-356; Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/506-513.

ğu ve 179/795'te vefat ettiğini bildirir. Vefat ettiği geceye dair Mâlikî menâkib kaynaklarından alıntı yapar.<sup>80</sup>

İmam Mâlik'in terekesini verdiği bahiste, imamın önceleri çok fakir olduğunu, sonradan büyük servete eriştiğini, ancak bu servetin onu zühd ve takvâdan uzaklaştırmadığını belirtir. Eriştiği servet sebebiyle her ne kadar yemesi, içmesi ve giyinmesi çok daha güzel hale gelse bile, bu durumun onu dünyaya meyllettirmediğini özellikle vurgular.<sup>81</sup>

Kefevî, Mâlik hakkında verdiği bu bilgi ile erbâb-ı ilmin elde ettiği servet ve makam ile değişmemesini ve zühdü takvâdan ayrılmamasını da işaret etmiş olur. Sonraki ketîbelerde kalbül-ketîbe başlığı altında işaret ettiği ibadet ehli olmayı, burada bizzat müçtehitlerin kendisi ile vermektedir. O bununla müçtehit imamların hedefinin sadece fıkıh yapmak değil, aynı zamanda dini yaşamak olduğunu da anlatmak istemiştir. Kefevî, mezhebin nasıl devam ettiği sorusuna cevap arar. Bunun Mâlik'in seçkin bir kısım talebeleri ile hem yazılı hem de sözlü olarak intikalinden bahseder. Özellikle Abdurrahmân bin Kâsım el-Utekî (v. 191/806)<sup>82</sup> vasıtasıyla Mâlik'in görüşlerinin Sahnûn Abdüsselâm bin Saîd bin Habîb'e (v. 240/854)<sup>83</sup> intikal ettiğini, onun da bu görüşleri el-Müdevvene isimli eserinde derlemek suretiyle mezhebin ana kaynağını oluşturduğunu ifade eder.<sup>84</sup>

Kefevî, İmam Mâlik'in fıkha bakışına örnek olmak üzere unutarak yeme, içme ve cinsi münasebette bulunma meselesini Cemaleddin Yezdî'nin *Tehzîbü'l-Câmi'û's-sağîr* adlı çalışmasından aktarmıştır:

“Unutarak yeme-içme ve cinsel ilişkiye girme ister farz olsun ister nafile olsun orucu istihsanen bozmaz. Kıyasa göre bozması gerekir; Mâlik nafile değil de sadece farz oruç için bu görüşü kabul etmiştir. Bizim delilimiz şu rivayettir: Bir adam Peygamberimize (s.a.v.) geldi ve şöyle dedi: “Ben oruçluydum unutarak yedim ve içtim.” Peygamber aleyhisselam ona şöyle dedi: Allah seni doyurdu ve susuzluğunu giderdi, orucunu tamamla!” Böylece o kişinin unutarak yemesine, içmesine rağmen oruçlu olduğunu Efendimiz beyan etmiş

80 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/354-355.

81 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 90a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/355.

82 Bk. Şükrü Özen, “İbnü'l-Kâsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/103-104.

83 Bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, “Sahnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/534-538.

84 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 90a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/355.

ve orucunu tamamlamasını emretmiştir. Eğer bu kişinin orucu bozulmuş olsaydı ona oruçlu demez ve orucu geçersiz olduğu halde tamamlanmasını istemezdi. Mâlik'in delili ise şudur: yemek oruçla çelişiktir; orada bilerek veya unutarak yapan eşittir; tıpkı namazda yemek yemek gibi. Biz deriz ki: bu kıyas farz oruç için söz konusu olduğu gibi nafile oruç için de söz konusudur. Ne kıyası aldın, ne de eserle (rivayetle) amel ettin!"

Kefevî, Ebû Hanîfe'nin, "şayet Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet olmasaydı, kıyasa göre unutarak yiyen ve cinsi münasebette bulunanın orucunun batıl olduğunu söyledim",<sup>85</sup> sözüyle İmam Mâlik hakkında sunduğu bilgileri tamamlar.

### c) Şam

Hulefâ-i Râşidîn'den sonra İslam Devleti'nin başkenti olan Şam, Emevî Devleti ile birlikte en önemli merkezlerden biri oldu. Ancak ilmî açıdan Emevîler'in ulema ile gerilimi sebebiyle aynı şeyi söylemek zordur. Buna rağmen Şam fakihî olarak bir isim öne çıkmıştır. Kefevî'de o sebeple Şam'dan bu âlimi listesine almıştır.

## 9. Evzâ'î (v. 157/774), Ebû Amr Abdurrahmân bin Amr bin Yuhmid el-Evzâ'î

Kefevî'nin Yemen'de yaşayan Hemdân kabilesinden olduğunu ifade ettiği Evzâ'î, Ba'lebek'te 88/707 yılında dünyaya gelmiş, küçük yaşta babasız kaldığı için annesinin terbiyesinde yetişmiştir. İbn Hibbân Şam yakınlarında bir köy olan Evzâ'a nisbetle Evzâ'î olarak anıldığını, Şîrâzî ailesinin aslen Yemen esirlerinden olduğunu ve bu köye sonradan yerleştikleri için bu nisbe ile anıldıklarını ifade etmiştir. Kefevî'nin Etbâuttâbiîn'den olduğunu ifade ettiği Evzâ'î son derece güzel ahlâkî vasıflara sahip olup, kısa bir süre kadılık yapmış ve sonra affını isteyerek bu görevden ayrılmıştır. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer'in son dönemlerinde sınır muhafızı olarak (murâbit) Beyrut'a yerleşmiştir. Kefevî, onun hamama gittiğini ve orada vefat ettiğini ve Beyrut'un (bugün Evzâ'î mahallesi olarak bilinen mahallesinde) defnedildiğini kaydetmiştir.<sup>86</sup>

85 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 90b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/356.

86 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/494; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 494, 496-497; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâ*, 211; Şîrâzî, *Tabakât*, 76; Simnânî, *Ravzatu'l-kudât*, 4/1500; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/107-109; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/238; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/356-357; Salim Ögüt, "Evzâ'î", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/546.

Kefevî'nin Şâm bölgesinin imamı ve müçtehit imamların 5.si olarak zikrettiği Abdurrahmân el-Evzâî, Ehl-i Hadis fakihlerinden olup Evzâiyye mezhebinin kurucusu fıkıh ve hadis sahasında yetkinliği ittifakla kabul edilmiş bir alimdir.<sup>87</sup> Nesâî ve İbn Hibbân onu Şâm bölgesi fakihleri arasında kaydederken, İbn Kuteybe İmam Malik de olduğu gibi el-Evzâî'yi de Ehl-i Re'y müçtehitleri arasında göstermiştir.<sup>88</sup>

Kefevî, Evzâî'nin görüşüne örnek olmak üzere Cemaleddin Yezdî'nin *Tehzîbü'l-Câmi'us-sağîr* adlı çalışmasından şöyle bir mesele aktarmıştır:

Âlimlerimiz, katır ve eşeğin artığı şüpheli olduğu için ne taharetine ne de necasetine kesin hüküm vermemişlerdir. Burada konuyu içinden çıkılmaz kılan (ışkâl) unsur üzerinde ihtilafa düştüler. Bazıları, eşeğin artığının tahareti ve necâseti hakkında sahabenin ihtilafını sebep gösterdi. Zira İbn Abbâs'ın temiz, İbn Ömer'in ise necis olduğunu düşündükleri aktarılmıştır. Bundaki problemin kaynağı hakkında ihtilafa düştüler. Bazıları da, âlimlerin eşeğin artığının mubah olmasındaki ihtiafisebeptir demiştir. Hanefî âlimlerimiz, caiz olmadığını söylerken, Evzâî ve İmam Mâlik, caiz olduğu görüşündedirler. Bu sebeple işkal oluştu; başka görüşler ileri sürenler de vardır. Eşeğin artığında işkâl (çözumsuzlük) olunca, suyun bulunmadığı yerlerde eşeğin artığının teyemmümle birlikte kullanılması vacip olmuştur.<sup>89</sup>

#### d) Mısır

Erken İslam şehirlerinden biri de Mısır'ın önemli yerleşim yerlerinden Fustat ve İskendireye'dir. Mısır genel olarak kullanıldığında Fustat ya da Nil havzasındaki yerleşim yerleri yani bugünkü Kahire kastedilmektedir. Amr İbnü'l-Âs tarafından Hz. Ömer döneminde fethedilen Mısır zamanla önemli ilmî merkezlerden biri oldu. Başlangıçta Hicâz'ın etkisinde gelişen buradaki ilmi faaliyetler zamanla kendi âlimlerini yetiştirmeye başladı. Kefevî bunlardan birini müçtehit imamlar arasında zikretmiştir.

87 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 89b-90b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/356-358.

88 İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 494, 496-497; Nesâî, *Tesmiyetü fukahâ*, 10; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâ*, 211.

89 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 90b-91a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/357-358.

## 10. Leys bin Sa'd (v. 175/791), Ebü'l-Hâris el-Leys bin Sa'd bin Abdürrahmân el-Fehmî

Kefevî Leys'i fıkıh ve hadiste Mısır ehlinin imamı olarak takdim etmiştir. Ailesinin aslen İran'ın İsfahân şehrinden olduğu ve Hâlit bin Sâbit el-Fehmî'nin azatlısı olması sebebiyle aralarındaki mevlalık bağlantısından dolayı el-Fehmî nisbesiyle anıldığı bilinmektedir. Aşağı Mısır'da bulunan Karkasende köyünde 94/713 yılında doğmuştur. Mısır diyarının fakihî, muhaddisi, ilimde öncüsü, Mısırlıların kendisiyle övündüğü, her sınıf insanın istişaresine müracaat ettiği, ahlak ve fazilet sahibi bir kimse idi. Mısırlıların Hz. Osmân hakkındaki olumsuz düşüncelerini gideren Leys bin Sa'd cömertliğiyle de meşhurdur. Kefevî onun cömertliğini şu hikâye ile anlatır:

“Bir gün ihtiyaç sahibi bir kadın Leys'e gelir ve hasta oğlunun canının bal istediğini söyler. Leys de çalışanına: Ey oğul! Ona bir marat bal ver der. Hâlbuki bir marat 20 rıtlı miktardır. Bu miktarı vermesi sebebiyle kendisine çok verdiği ima edilince şöyle söyler: o bizden ihtiyacı olanı istedi, biz ise ona bize sunulan nimet ölçüsünce veriyoruz.”<sup>90</sup>

Yıllık gelirinin 20.000 miskâl olduğu, elindeki geliri ihtiyaç sahiplerine ve ilim adamlarına dağıttığı için zekat nisabına hiçbir zaman malik olmadığını söylediği nakledilmiştir. İmam Mâlik de bu ilim ehli arasındadır; ona da her yıl 1000 dînâr göndermeyi vazife edinmiştir. Kâhire'de 175/791 senesinde vefat eden Leys'in cenazesini Mısır Valisi Mûsâ bin İsâ kıldırmıştır.<sup>91</sup>

Leys bin Sa'd'ın tahsili hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte 113/732 senesindeki ilk haccına kadar iyi bir çevrede yüksek düzeyde ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Zira o, bu haccında Atâ b. Ebi Rebâh, İbn Ömer'in âzatlısı Nâfi', İbn Ebi Müleyke, İbn Şihâb ez-Zühri, Ebü'z-Zübeyr gibi kimseler ile görüşmüş ve kendileriyle ilmî sohbetinde bulunduğu gibi hadis de rivayet etmiştir. Kendisi, Nâfi' ve Zühri'den ders aldığı 20 yaşında olduğunu özellikle belirtmiştir. Atâ b. Ebi Rebâh, İbn Ebi Müleyke, Nâfi' el-Ömerî, İbn Şihâb ez-Zühri, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Âmir b. Yahyâ el-Meâfirî, Hişâm b. Urve, Amr b.

90 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 96a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/374.

91 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/524; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 505-506; İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâ*, 224; Şîrâzî, *Tabakât*, 78; Zehebî, *Şiyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/136-163; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b-96a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/373-375; Şükrü Özen, “Leys b. Sa'd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/164-168.



Hâris, Yezîd bin Ebi Habîb, Ebu'z-Zinâd, Katâde b. Di'âme, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Yezîd b. el-Hâd gibi pek çok kimseden hadis rivayet etmiştir. Ahmed bin Hanbel'in sika ve sebt olduğunu söylediği Leys b. Sa'd'dan başta hocası Muhammed b. Aclân ve Hişâm b. Sa'd olmak üzere, oğlu Şuayb b. Leys, İbn Lehîa, Hüseyim b. Beşîr, İbn Vehb, Abdullah b. el-Mübârek, Saîd b. Şürahbîl, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Kuteybe Saîd gibi pek çok kimse rivayette bulunmuşlardır.<sup>92</sup>

Kefevî'nin, Mısır halkının hadis ve fıkhıta imamı olarak müçtehit imamların 10. sırasında zikrettiği Leys bin Sa'd'ı İbn Kuteybe Ehl-i Hadis arasında nakletmiştir. Nesâî ve İbn Hibbân da onu Mısır fakihleri arasında vermektedirler. Kaynaklar onun mutlak müçtehit olduğunu belirttiği gibi, eş-Şâfiî de onu İmam Mâlik ile kıyaslamış ve fıkhıta ondan üstün olduğunu belirtmiştir. Talebeleri onun görüşlerini yaymadığı için mezhebinin oluşmadığına ve yaygınlaşmadığına da dikkat çekmiştir. Kefevî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'den nakille onun Hanefî mezhebinden olduğunu söylemişse de diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılamamıştır. Ayrıca Mısır Kadısı İsmail bin Yesa' el-Kindî'nin vakıfların iptali hususunda hocası Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemesi ve vakıfların iptaline karar vermesi üzerine, kadıyı halifeye şikâyet etmiş ve görevinden alınmasında etkili olmuştur. Leys bin Sa'd'ın bu davranışı Hanefî görüşünü benimsemediği şeklinde kabul edilmiştir.<sup>93</sup>

## 11. Eş-Şafi'î (v. 204/820), Ebû Abdullah Muhammed bin İdrîs eş-Şâfi'î

İmam Şafi'î aslında ne köken ne de ilmi gelenek olarak Mısırlı olmakla birlikte hayatının son yıllarında Mısır'a yerleşmesi ve kavli-cedid'inin buradan öğrencileri vasıtasıyla diğer İslam şehirlerine yayılmış olması sebebiyle Mısırlı fakihler arasına alınmıştır.

92 Şirâzî, *Tabakât*, 78; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/136-163; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/459-465; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b-96a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/373-375; Özen, "Leys b. Sa'd", 27/165.

93 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b-96a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/373-375; ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/524; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 501, 505-506; Nesâî, *Tesmiyetu fukahâ*, 10; İbn Hibbân, *Meşâbiru ulemâ*, 224; Şirâzî, *Tabakât*, 78; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/136-163; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/459-465; Özen, "Leys b. Sa'd", 27/164-168.

Kefevî'nin verdiği bilgiye eş-Şâfiî, üçüncü dedesi Şâfiî'ye nisbetle meşhur olmuştur. Soy ağacını şu şekilde vermiştir: Abdülmuttalip oğlu Hâşim oğlu Abdüyezid oğlu Ubeyd oğlu Sâib oğlu Şâfi' oğlu Osmân oğlu Abbâs oğlu İdrîs oğlu Muhammed. Kaynaklar onun 150/767 senesinde Gazze'de dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Kefevî, Gazze şeridi içinde kalan Askalân'da doğduğunu nakletmiş, Yemen'de doğduğuna dair olan rivayeti muteber görmemiştir. Dedesi Sâib, Bedir Harbi'nde esir alınmış, fidye ödeyip özgür olduktan sonra müslüman olmuştur. Babasının soyu Peygamber Efendimizin (s.a.v.) soyu ile birleşmesi sebebiyle kendisini Muttalibî olarak takdim etmiştir. Gazze'de küçük yaşta yetim kalan eş-Şâfiî'yi annesi Mekke'ye getirmiş ve kendi ifadesi ile 14 yaşına kadar burada eğitimini sürdürmüştür. Mekke'de geçen yılların ardından ilmî seyahatler sebebiyle Medine, Yemen, Kûfe'yi ziyaret etmiş, 204/820 senesinde Kâhire'de vefat etmiştir.<sup>94</sup>

Kefevî, eş-Şâfiî'nin tasavvufî yönüne dikkat çekmek üzere, ricâl-i gayb'ın (derişlerin) onun mezhebi üzere namaz kıldıklarını ifade eden bir nakilde bulunur.<sup>95</sup> Aslında Kefevî, zikrettiği anekdotlarla müçtehit imamların ve de eş-Şâfiî'nin tasavvufî yönüne temas etmiştir.

Kefevî, onun Mâlik'ten izin alarak Kûfe'ye gittiğini ve buradaki büyük camide Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile tanıştığını yine eş-Şâfiî'nin anlattığı bir hikâyeye üzerinden nakleder. eş-Şâfiî, Kûfe'de İmam Muhammed'e öğrenci olmak suretiyle Ebû Hanîfe'nin fikhî mirasına erişmiştir. Ebû Hanîfe ve ashabını eleştirmekle birlikte şöyle söylediği nakledilmiştir:

“Kim fikhî öğrenmek isterse Ebû Hanîfe'nin talebelerine öğrenci olsun. Zira kıyas onlara kolaylaştırılmıştır. Allah'a yemin olsun ki Ebû Hanîfe'nin kitaplarına muttali olmasaydım fakih olamazdım. Şayet ona yetişebilseydim onun ilim halkasına iltizâm ederdim.”<sup>96</sup>

Kefevî, İmam Mâlik'in yanında kaldığı süre zarfında eş-Şâfiî'nin ders okuttuğunu da zikreder. Şöyle ki, Mâlik'in yanına hac vazifesini tamalayarak

94 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 91a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/358. Ayrıca bk. İbn Nedîm, *el-Fifrist*, 294-295; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/5-7; Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-224.

95 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 91a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/358.

96 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 91a-94a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/358-366.

gelen Mısırlılara eş-Şâfiî'nin ezberinden imlâ yoluyla *el-Muvatta'*ı okuttuğunu onun dilinden nakleder. Abdullah bin Abdülhakem, Eşheb el-Mısrî ve İbnü'l-Kâsım'ın bu derse katılan ilk öğrencilerden olduğunu da belirtir.<sup>97</sup>

Kefevî, eş-Şâfiî'nin Mısır'a gidiş gerekçesini de özellikle belirtir. İmam Mâlik'in vefatı üzerine, Hicâz'ın eş-Şâfiî'ye dar geldiğini ve bu sebeple Mısır'a gittiğini söylediğini nakleder.<sup>98</sup>

Ahmed bin Hanbel, Ebû Sevr el-Kelbî (v. 240/854), Ebû Ali el-Kerâbîsî (v. 248/862) ve Ebû Ali ez-Za'ferânî (v. 260/874) eş-Şâfiî'nin kavli kadîm olarak bilinen Mısır öncesi görüşlerini rivayet eden en önemli öğrencileridir. Mısır döneminde kendisine öğrenci olarak kavli cedîd'ini rivayet edenler arasında Ebû Ya'kûb el-Büveytî (v. 231/846), Ebû İbrahim el-Müzenî (v. 264/878) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884) eş-Şâfiî'nin görüşlerinin yaygınlaşmasını sağlayan asıl öğrencileridir. Mısır'da eş-Şâfiî'den istifade edenler arasında İmam Buhârî'nin kendisinden rivayette bulunduğu Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (v. 219/834) başta olmak üzere, Harmele b. Yahyâ (v. 243/858), Rebî' b. Süleyman el-Cîzî (v. 256/870) ve Yûnus b. Abdü'lâ es-Sadeî (v. 264/878) gibi alimler de mevcuttur.<sup>99</sup>

Kefevî, İmam eş-Şâfiî'yi müçtehid imamlar ketîbesinde 6. sırada Cüveynî'ye (v. 478/1085)<sup>100</sup> nisbet edilen İmâmü'l-haremeyn lakabı ile zikreder. eş-Şâfiî'nin ilim hayatının Mekke'de başlayıp Medine'de gelişim gösterdiği ardından Bağdat'a gittiği ve sonunda İmam Mâlik'in vefatıyla Mısır'a yerleştiği bilinmektedir. Kefevî, onun sahip olduğu geniş bakışa örnek vermeden önce, mezhepte salabetin (bağlılık) caiz olduğunu taassubun (bağımlılık) ise caiz olmadığını, eş-Şâfiî'nin de fıkhıta taassub sahibi bir kimse olmadığını örnekle beyan eder. eş-Şâfiî ders okuma ve okutmanın yanında, sahip olduğu birimin kendisinden sonraki kuşaklara erişimini telif ettiği eserlerle de sağlamıştır. Fı-

97 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 92a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/361-362.

98 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 93b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/366.

99 Bk. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 294-299; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/5-99; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 91a-94a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet köse vd., 1/358-368; Aybakan, "Şâfiî", 38/223-233.

100 Bk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/141-144.

kıh usûlu sahasında keleme aldığı *er-Risâle*'si ile furuû fıkha dair olan *el-Ümm* isimli kitapları onun en meşhur eserleridir.<sup>101</sup>

### e) Bağdat

Bağdat İslam şehirleri arasına daha geç bir dönemde katılmasına rağmen Abbasi Devleti'nin başkenti ve İslam Medeniyeti'nin en parlak ürünlerinin ortaya çıktığı bir merkez olacaktır. Aslında kurucu müçtehit imamlar asrının son döneminde ilmi derinlik ve zenginliğe erişen bu şehir farklı ekollerin/mezheplerin kendilerine yer bulmaya çalıştığı bir ilmi merkez haline çok kısa zamanda gelmiştir. Hadis ve Re'y taraftarlarının hâkimiyet kurmaya çalıştıkları bu şehirde özellikle Mihne sonrasında gittikçe Hadis taraftarları etkinlik kurmaya başlamıştır. Bu sebeple Ehl-i Hadis'e mensup iki müçtehit imamın bu şehirde ortaya çıkmaları tesadüf değildir.

## 12. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebû Abdullah Ahmed bin Muhammed bin Hanbel bin Hilâl eş-Şeybânî el-Mervezî

Ahmed bin Hanbel kendi ifadesi ile 164/780 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babası Muhammed otuz yaşlarında vefat edince annesi tarafından yetiştirilmiştir. Hafızlığını ikmal ettikten sonra Bağdat'lı hocalardan arap grameri ve fıkıh dersleri almıştır. Yaşadığı dönemde halku'l-Kur'ân meselesi sebebiyle hapsolünmüş ve kırbaçlanmıştır. Ahlakı ve fazileti ile bilinen Ahmed b. Hanbel 241/855 senesinde Bağdat'ta vefat etmiş ve abartılı nakillere göre bir milyon kişinin katıldığı cenaze namazının ardından defnedilmiştir.<sup>102</sup>

Ahmed b. Hanbel hadis rivayeti konusunda ilk hocası Hüseyim bin Beşîr'i 15 yaşında iken dinlemeye başladığını söylemiştir. Muhammed bin İdris eş-Şâfiî'den hadis rivayet ettiği gibi ondan fıkıh ve fıkıh usulü de tahsil etmiştir. Ayrıca Ebû Yûsuf ve Süfyân bin Uyeyne de onun fıkıh aldığı hocalarındandır. Süfyân bin Uyeyne el-Hilâlî, Abdürrezzâk bin Hemmâm, Vekî', Yahyâ bin Saîd

101 Bk. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 294-299; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/5-99; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 91a-94a; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet köse vd., 1/358-368; Aybakan, "Şâfiî", 38/223-233.

102 İbn Sa'd, *Tabakât.*, 9/358; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/177-179, 310-358; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 94a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/368-372; Yaşar, Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/75-80.

el-Kattân en çok istifade ettiği hocalarıdır. Bunların dışında Abbâd bin Abbâd el-Mühellebî, Mutemir bin Süleymân et-Teymî, Yahyâ bin Ebû Zâide, Kâdî Ebû Yûsuf, Yûsuf bin el-Mâcişûn gibi pek çok kimseden rivayette bulunmuştur. *el-Müsned* isimli eserinde kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarının sayısının 280 küsürü aştığı bilinmektedir. İbn Sa'd onu sika, sebt ve çokça hadis rivayet eden bir âlim olarak takdim etmektedir. Ebû Bekir el-Merrûzî, Ebû Bekir el-Esrem ve Hallâl onun görüşlerini derleyerek eserlerinin oluşumuna katkı sağlayan talebeleridir. *el-Müsned*'in ravisi olan oğlu Abdullah başta olmak üzere, İsfahân kadılığı yapan diğer oğlu Salih, amcasının oğlu Hanbel bin İshâk, Kütüb-i sitte müelliflerin İmam Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Yahyâ bin Maîn, Ali el-Medîni, Bakiyy bin Mahled gibi pek çok kimse ondan rivayette bulunmuştur. Kendisinden rivayette bulunanlar arasında hocalarından Abdürrezzâk bin Hemmâm, Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb ve Muhammed bin İdrîs eş-Şâfiî de mevcuttur. *El-Müsned, Kitâbü's-Sünne, Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl, Kitâbu'l-vera'* en çok bilinen eserleridir.<sup>103</sup>

Nesâî'nin Horasân fakihleri arasında zikrettiği Ahmed bin Hanbel'i, Şîrâzî Bağdat fakihlerinin ilk sırasında yer vermiştir. Kefevî de müçtehit imam-lar ketibesinde dört imamdan biri olarak 7. sırada nakletmiştir.<sup>104</sup> Bu çalışmada Kefevî'nin tasnifini anlaşılır hale getirebilmek gayesiyle, Ahmed bin Hanbel hayatının çoğunu geçirdiği ve vefat ettiği Bağdat fukahası arasında zikredilmiştir. Kefevî onun fıkha dair özel bir örnek zikretmemekle birlikte, suya erişme imkânı varken teyemmümle namaz kılmamak için gösterdiği gayreti anlatmak için Halife Vâsıkıbillâh'ın huzurundaki şu önemli hadiseyi aktarır:

“Halife, veziri İbn Ebû Dü'âd'dan ona sorular sorması için seslenir: Sor Ona, sor ona. Bu esnada Ahmed bin Hanbel şöyle der: Ey müminlerin emîri! Ben mahpus ve kelepçeliyim, suyu kullanamıyorum, bu yüzden teyemmümle namaz kılıyorum. Ellerimi çözdürünüz ve bana su verdiriniz, abdest alıp namaz kılayım. Ondan sonra ne isterseniz sorunuz. Su getirilmesi emredildi, o da abdest alıp namaz kıldı.”<sup>105</sup>

103 İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/358; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/180-184; İbn Hacer, *Tehzîb*., 1/72-74; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 94a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/368; Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, 2/75-80.

104 Nesâî, *Tesmiyetu fukahâ.*, 10; Şîrâzî, *Tabakât*., 91-92; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 94a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/368.

105 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949),. 94a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/371.

Hadis sahasında sahip olduğu yüksek birikim sebebiyle muhaddis olarak kabul edilmiş, bu nedenle fikhî yönü ikinci planda kalmıştır.<sup>106</sup> Ama zamanla takipçileri onun görüşlerine dayalı bir mezhep oluşturmuşlardır.

### 13. Davud ez-Zahiri (v. 270/884), Ebû Süleymân Dâvûd bin Ali bin Halef el-İsfahânî

Doğum tarihi 200/815 veya 202/817 olarak verilen Dâvûd ez-Zâhirî, Kûfe'de doğmuş olup, Kefevî'nin ifadesiyle Bağdat'ta yetişmiştir. Annesinin İsfahanlı olması sebebiyle de İsfahânî olarak bilinmiştir. ez-Zehbî, babası Ali'nin Hanefî olduğunu nakletmiştir. Tevazu sahibi, zeki, ibadete düşkün ve zühdü takvasıyla bilinen, pek çok eser telif eden Dâvûd bin Ali 270/884 senesi Ramazan'ında Bağdat'ta vefat etmiştir.<sup>107</sup>

Bağdat ve Basra'da Süleyman bin Harb, Amr bin Merzûk, Ka'nebî, Muhammed bin Kesîr el-Abdî, Müsedded bin Müserhed, Ebû Sevr el-Kelbî, el-Kavârîrî gibi seçkin muhaddis ve fakîhlerden ders aldı. Kefevî'nin de ifade ettiği gibi muhaddis ve fakîh olan İshâk b. Râhûye'den ilim almak üzere Nişâbur'a gitti.<sup>108</sup> İshâk b. Râhûye'den *el-Müsned* ve *et-Tefsîr* isimli eserlerini okudu. Başta oğlu Ebû Bekir Muhammed bin Dâvûd olmak üzere, Zeke-riyya es-Sâcî, Yûsuf bin Yakub ed-Devâvidî, Abbâs bin Ahmed el-Müzekkir, Ebu'l-Hasan Abdullah bin Ahmed bin Ruveym, Ebû Bekir en-Neccâr, Ebû Nasr es-Sicistânî onun bilinen öğrencileridir. Meclisindeki öğrenci sayısının 400 civarında olduğu nakledilmiştir.<sup>109</sup>

Kefevî, onu ez-Zâhirî nisbesiyle tanıtmış, mezhep sahibi, müçtehit imamın ketîbesinin 8. sırasında zikretmiştir. Biz ise çalışmada Bağdat fakihleri başlığı altında 13. sıraya yerleştirdik, zira kronolojik olarak en son müç-

106 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 94a-b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet köse vd., 1/368-372; Hayreddin Karaman, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/80-82.

107 Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/97-108; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/372; Nureddin Itr, "Dâvûd ez-Zâhirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/49-50.

108 Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/372.

109 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 303; Şîrâzî, *Tabakât*, 92; Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/97-108; Itr, "Dâvûd ez-Zâhirî", 9/49-50.

tehit imamlardan biridir. ez-Zehebî, onun zahiriliğın reisi olduğunu, Ehl-i Hadis'in görüşlerini benimseyip, kıyası yani re'y ile içtihadı kabul etmediğini belirtmiştir. Genellikle nassların zahirini esas alarak hüküm verdiği için bu isimle bilinen Dâvûd'un mezhebi aşırılıkları sebebiyle günümüze ulaşamamıştır.<sup>110</sup> Ancak meşhur İbn Hazm sebebiyle Dâvûd'un görüşleri yaşamıştır. İbn Hazm'ın son derece güçlü ve hacimli eserleri sayesinde Zahirilik her daim dikkate alınan bir mezhep olmuştur. Günümüzde selefi çevrelerde İbn Hazm ve Zahirilik oldukça popülerdir.

Kefevî'nin zikrettiği bu müçtehit imamların (Leys b. Sa'd hariç) hoca silsileleri şematik olarak aşağıda EK'te verilmiştir.

## B) Kefevî'nin Zikretmediği Müçtehit İmamlar

Bilindiği gibi fıkıh tarihinde müçtehit imamlar asrı 2./8. Yüzyılın başından 4./10. Yüzyılın başlarına kadar devam eden zamana verilen bir addır. Bu çağda henüz sonraki bilinen manasıyla mezhepler henüz oluşmadığı için pek çok sayıda serbest içtihat eden müçtehitler mevcuttu. Kefevî'nin müçtehit imamlar ketibesinde saydığı 13 isim dışında daha birçok müçtehit imam vardı. Muhtemelen isimleri Kefevî'nin yaşadığı çağda çok bir anlam taşımadığı ve kendilerine pek fazla atıf yapılmadığı için o da listesine onları almamıştır. Aşağıdaki isimler bunlardan bir kısmıdır:

### 1. Osmân el-Bettî (v. 143/760) Ebû Amr Osmân b. Süleymân b. Cürmüz el-Betti

Re'y ehli fakihlerden olup Ebu Hanife ile dostlukları vardır. Ebu Hanife'nin onun sorduğu sorulara verdiği cevapları içeren mektubu günümüze ulaştırmıştır: *er-Risale İla Osman el-Betti*.<sup>111</sup>

110 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 303; Şîrâzî, *Tabakât*, 92; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/97-108; Kefevî, *Ketâib*, (III. Ahmed Bölümü, 2949), 95b; Kefevî, *Ketâib*, thk. Saffet Köse vd., 1/372; Nureddin İtr, "Dâvûd ez-Zâhiri", 9/49-50.

111 Murteza Bedir, "Osmân el-Betti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/459-460.

## 2. İshâk b. Râhûye (v. 238/853) Ebû Yakub İshâk b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzelî el-Mervezî

Ahmed b. Hanbel'in arkadaşı büyük muhaddislerden biri olan İbn Rahuye Hadis ehli fakihlerdendir.<sup>112</sup>

## 3. Ebu Sevr (v. 240/854), İbrahim b. Halid el-Yemani el-Kelbî

Re'y ve Hadis ehli fakihlerden eğitim alan ve bu yaklaşımları görüşleriyle birleştiren Ebu Sevr'in mezhebi 4/10. Yüzyıla kadar yaşamıştır.<sup>113</sup>

### Sonuç

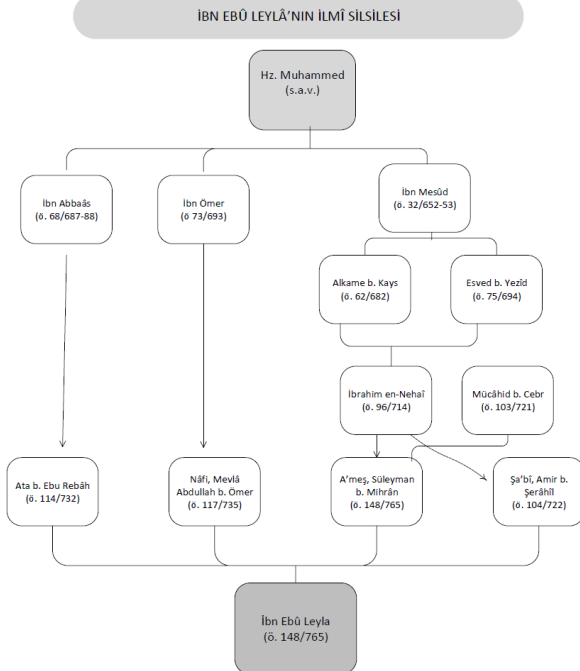
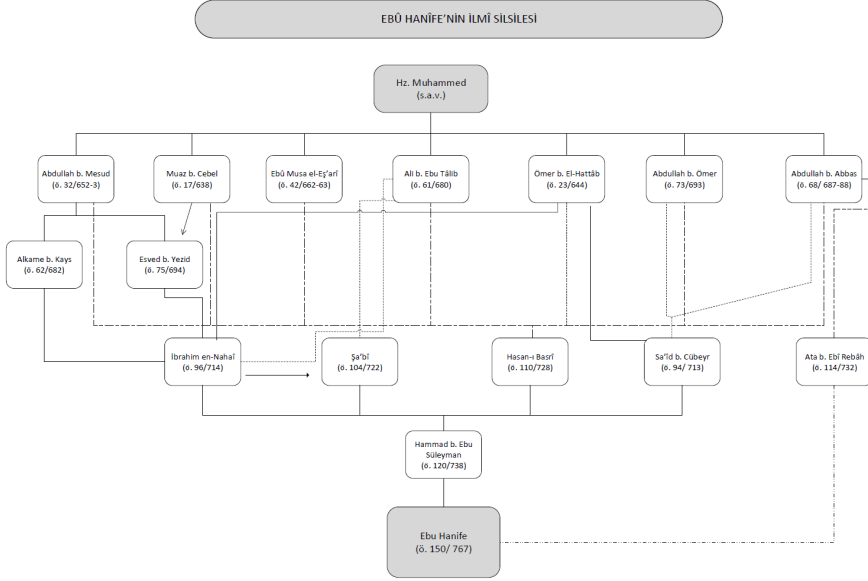
Bu çalışmada Mahmud b. Süleyman Kefevî'nin *Ketâib*'i esas alınmak suretiyle müçtehit imamlar işlenmiştir. Müçtehit İmamlar dönemi için Kefevî, yaşayan veya münderis mezhep sahibi 13 ismi kaydetmiştir. Burada artık şehir fakihleri (fukaha-i emsar) sıfatının hakiki manada öne çıktığı bir döneme giriyoruz. Bu isimler elinde fıkıh bir ilim haline gelmiş ve daha sonra ekoller (mezhepler) bu isimlerin etrafında oluşan ilim halkalarından doğmuştur. Müçtehit imamlar döneminin en önemli özelliklerinden biri artık Irak'ın tartışmasız biçimde fıkıh ilminin şekillenmesinde öne çıkmasıdır. Kefevî'nin müçtehit imamlar listesinin toplamda 13 isminin 6 tanesi Kufeli, 2 isim Medinelî, 1 isim Şamlı, 2 isim Mısırlı ve 2 isim de Bağdatlıdır. Görüldüğü gibi 13 isimden sekizi Iraklıdır. Bu sayılar, eğer fıkıh ilmi müçtehit imamlar elinde şekillenmişse ki öyledir, fıkıhın büyük ölçüde Irak'ta bir ilim haline geldiğini göstermektedir. İkinci önemli gelişme bu dönemde hemen hemen tüm şehirlerde fukahanın ehl-i hadis ve ehl-i re'y şeklinde ayrışması ve fıkıh ilminin bugüne kadar yaşayan en eski ekolleşmesinin oluşmasıdır. Mesela Kufe'deki 6 fakihten üçü ehl-i re'yden üçü de ehl-i hadistendir. Gerçi bu ekolleşmenin ardından fıkıh mezhepleri dediğimiz ve dördü günümüze kadar yaşayan mezhepler doğmuş olsa da Ehl-i hadis ve Ehl-i re'y şeklindeki ayrışma fıkıh tarihinin en uzun soluklu yönemsel ayrışmasını temsil etmektedir.

112 Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 219-220.

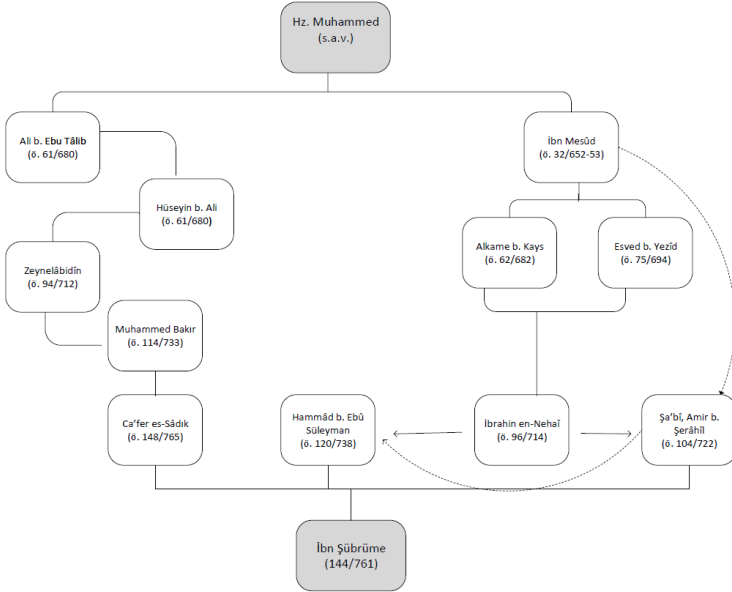
113 Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 220.



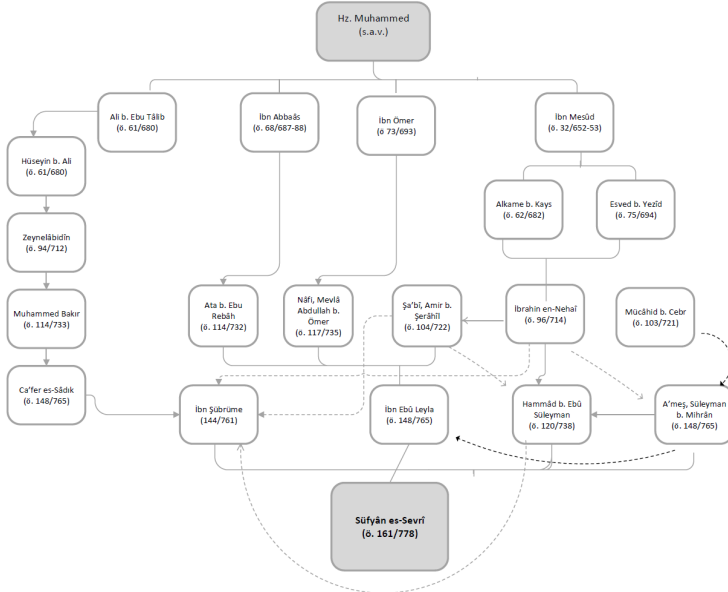
## EK: Müçtehit İmamlar ın Silsileleri



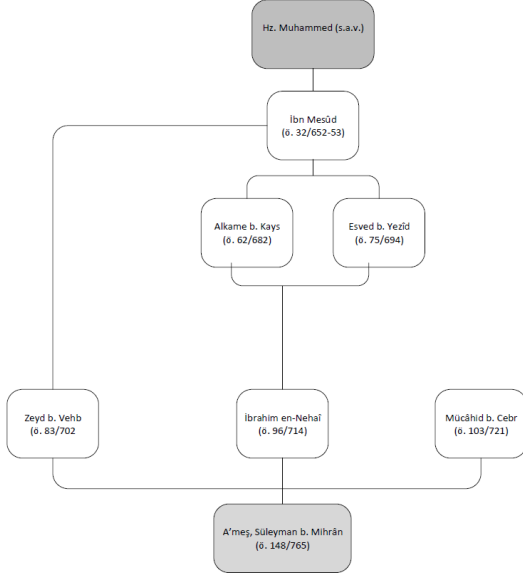
## İBN ŞÜBRÜME'NİN İLMÎ SİLSİLESİ



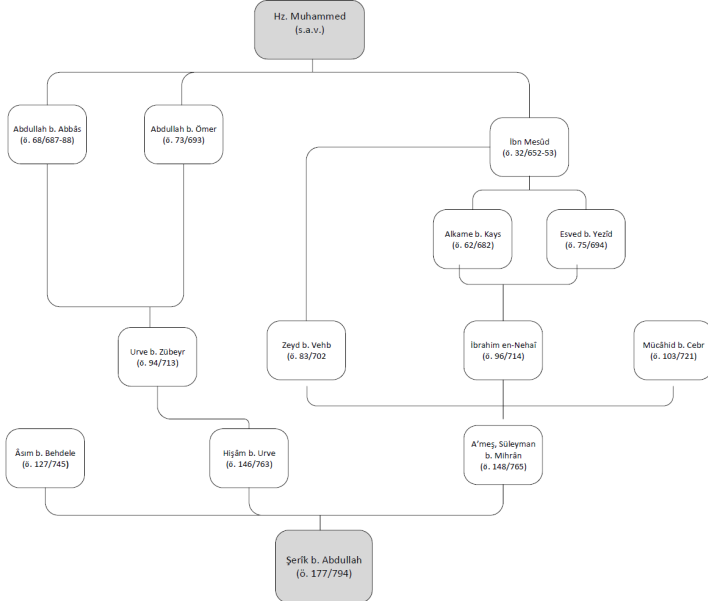
## SÜFYÂN es-SEVRÎ'NİN İLMÎ SİLSİLESİ



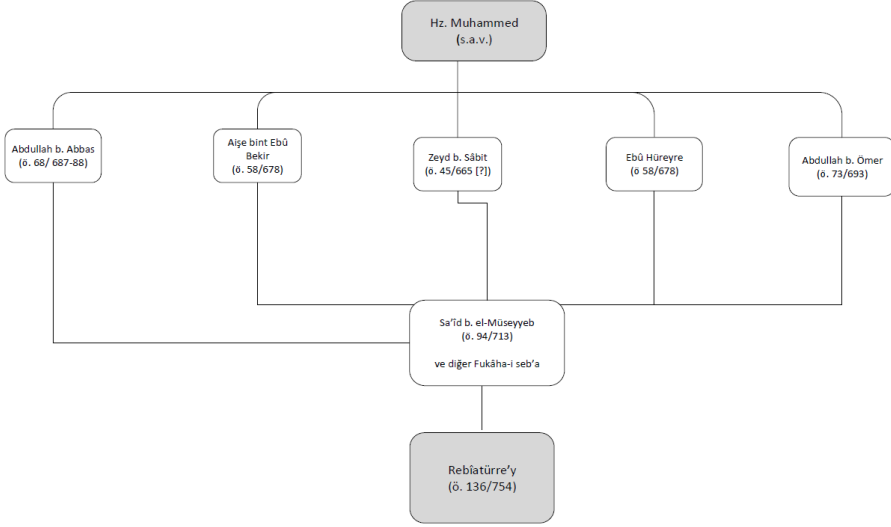
AMEŞ'İN İLMÎ SILSİLESİ



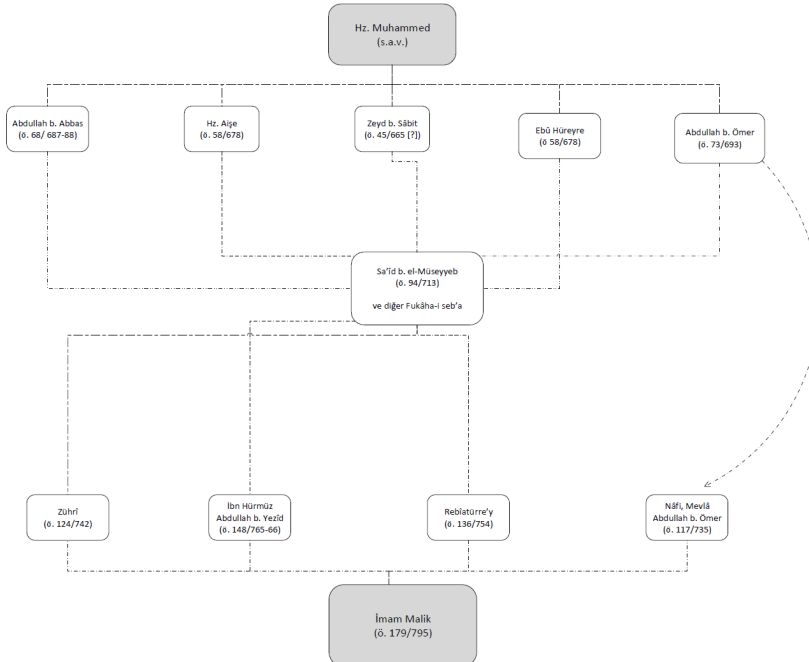
ŞERİK B. ABDULLAH'IN İLMÎ SILSİLESİ



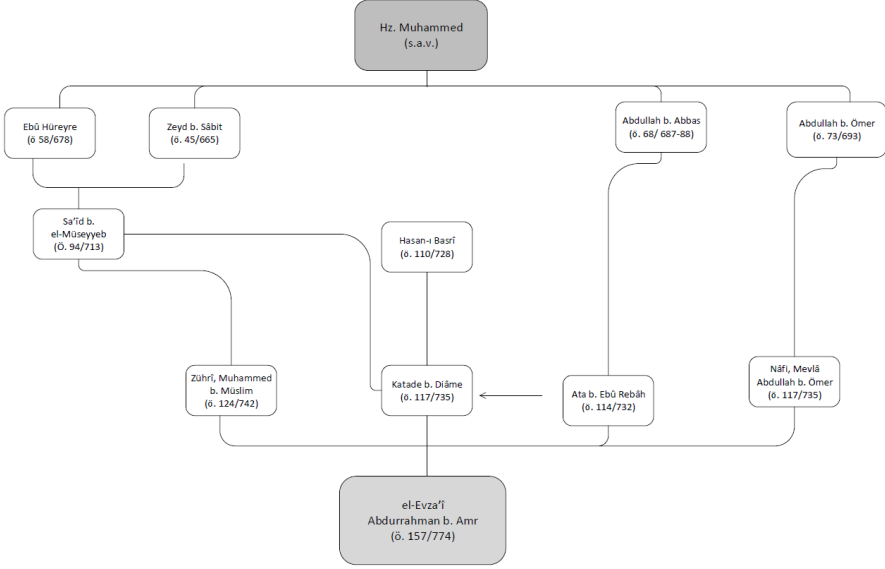
## REBİ'ATÜRRE'YİN İLMİ SİLSİLESİ



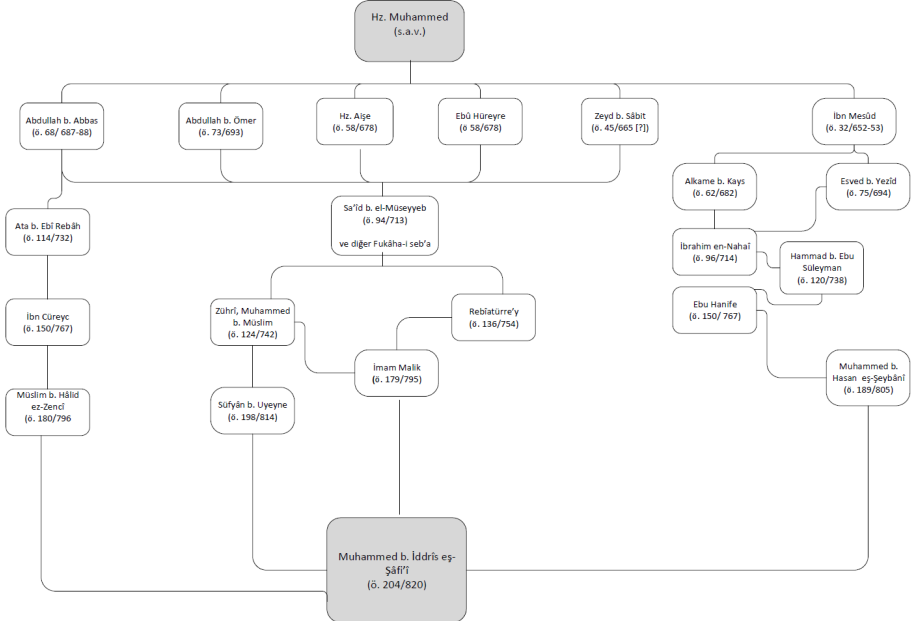
## İMAM MALİK'İN İLMİ SİLSİLESİ



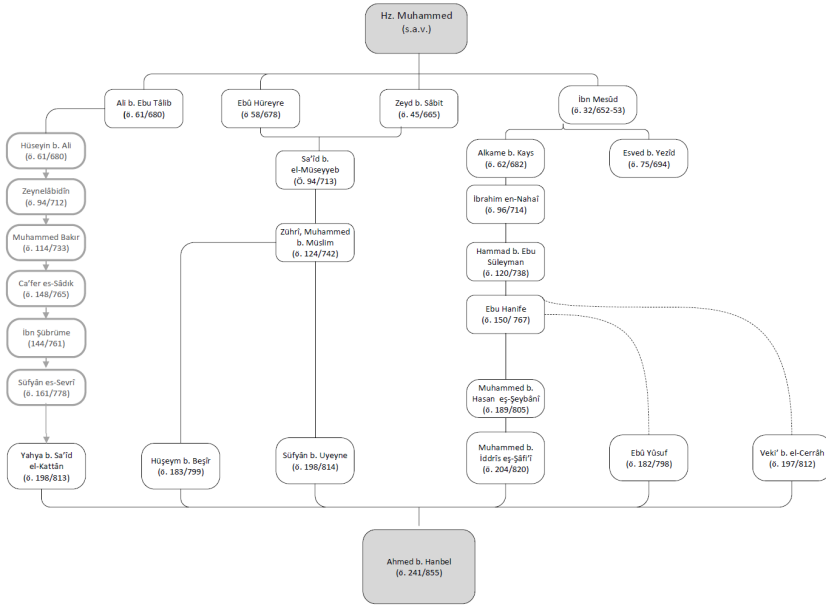
EVZA'İN İLMİ SILSİLESİ



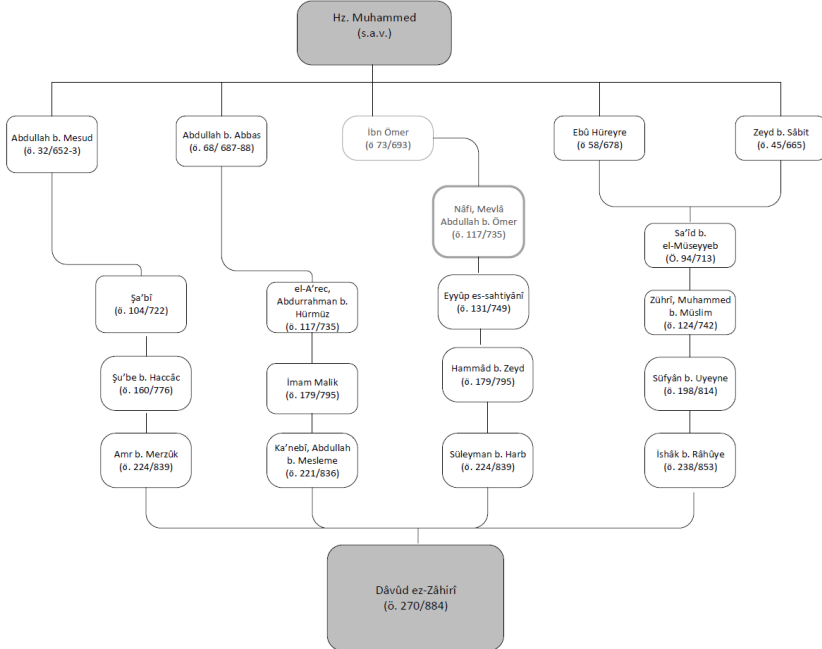
İMAM ŞAFİ'İN İLMİ SILSİLESİ



## AHMED B. HANBEL'İN İLMİ SİLSİLESİ



## DÂVÜD EZ-ZÂHIRİ'NİN İLMİ SİLSİLESİ



## Kaynakça

- Abdullah b. Ahmed bin Hanbel. *Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1401/1981.
- Ârifi, Muslihiddin Mustafa b. Hasan. *Zuhru'l-ârifin fi yevmi'd-din*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Birinci Serez, 01649, 1b-326b.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Mehmet Akif. "Hukûk-ı Âile Kararnamesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydınlı, Abdullah. "İbn Ebû Leylâ, Abdurrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 2 cilt. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Bedir, Murteza. *Ebu Hanife Entelektüel Biyografi*. Ankara: Ay Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Bedir, Murteza. "Osmân el-Bettî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/459-460. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Atâ b. Ebû Rebâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Sahnûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/534-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- ed-Dîb, Abdülazim Mahmud. "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub bin Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *el-Külliyât*. nşr. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısırî. Beyrût/Lübân: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim el-Ensârî. *Kitâbu'l-âsar*. nşr. Suud İbrahim Muhammed el-Osman, Dâru'l-kütüb, Pakistan, ts.
- Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim el-Ensârî. *İhtilâfu Ebi Hanife ve'bni Ebi Leylâ*. nşr. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarâbâd-Deken-Hind: Matbaatü'l-Vefâ, 1357.
- Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim el-Ensârî. *er-Reddû 'ala Siyeri'l-Evza'i*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. Haydarâbâd-Deken-Hind: Matbaatü'l-Vefâ, 1357.
- İtr, Nureddin. "Dâvûd ez-Zâhiri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed bin Ali bin Muhammed el-Askalânî. *Tebzîbu'r-Tebzîb*, I-XII, Dâiretü'l-me'ârif, Hindistan, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed bin Ahmed. *Meşâhiri ulemâi'l-emsâr*. Beyrut/Lübân: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Baskı, 1416/1995.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: Metâbiu'l-hey'eti'l-Mısriyye el-Âmme, 1992.
- İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed bin Ebû Ya'kûb İshâk bin Muhammed bin İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut/Lübân: Dâru'l-ma'rife, 1978.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu'r-tabakâti'l-kebir (Tabakât-ı İbn Sa'd)*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1. Baskı, 1421/2001.
- Kâdi İyâz b. Mûsâ b. İyâz es-Sebtî. *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed Tavit Tancî vd. 8 cilt. Fas: Vizaretü'l-evkaf, 1983.

Kallek, Cengiz. "Esed b. Furât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kandemir, Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Karaman, Hayreddin. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/80-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Karaman, Hayreddin. *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2004.

Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Numani'l-muhtâr*. thk. Saffet Köse –vd. 4 cilt. İstanbul: İrşad Kitabevi, 1438/2017.

Kefevî, Mahmûd bin Süleyman. *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Numani'l-muhtâr*, İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü, 2949, 1b-647b.

KÖSE, Saffet. "İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Leknevî, Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *Muvatta' el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ma'â'ta'tâ'lik el-Mümecced 'ala Muvatta' Mubammed*. thk. Takiyyuddin en-Nedvî. 3 cilt. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1. Basım, 1412/1991.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Tesmiyetü fukahâi'l-ensâr mine's-sahâbeti femem ba'debum*. (Mecmû'tu'r-resâil fi 'ulûmi'l-hadis içinde). nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Medine-i Münevvere: el-Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, 1389/1969.

*Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi*, nşr. Orhan Çeker, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.

Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/264. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Öğüt, Salim. "Ezvâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

ÖZ, Mustafa, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, İfav Yayınları, İstanbul, 2014.

Özdirek, Recep - Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Süfyân es-Sevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/23-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özel, Ahmet. "Kefevî, Mahmud b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/185. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özen, Şükrü. "İbn Şübrüme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/379-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özen, Şükrü. "İbnü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özen, Şükrü. "Kâdî Şüreyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özen, Şükrü. "Leys b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/164-168. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özen, Şükrü. "Rebia b. Ebû Abdurrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Öztürk, Yücel. "Kefe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/182. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Sadru's-Şehid, Ebû Muhammed Hüsâmüddin Ömer b. Abdülaziz. *el-Vâkı'ât*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh, 184, 1b-302b.

San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk bin Hemmâm. *el-Musannef*. neşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 cilt. Beyrut/Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Baskı, 1390/1970.



Serahsî, Şemsul-eimme Ebûbekir Muhammed bin Ahmed. *el-Mebsût*. 30 cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 3. Basım, 1398/1978.

Simnânî, Ebu'l-Kâsum Ali bin Muhammed bin Ahmed er-Rahabî. *Ravzatü'l-kudât ve tariku'n-necât*. thk. Selahaddin en-Nâhî. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984.

Sönmez, Mehmet Ali. "Şerik b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1433/2012.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim bin Ali bin Yusuf eş-Şâfî. *Tabakâtü'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut/Lübnan: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1970.

Tek, Abdürrezzak. "Süfyan es-Sevri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/132. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Veki', Muhammed bin Halef bin Hayyân. *Abbâru'l-kudât*. 3 cilt. Beyrut: Âlemül'l-kutub, ty.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. 25 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 3. Baskı, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti vel-asâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Baskı, 1416/1995.

